

Kovács Dénes

AZ ÉN ÉLETEMRŐL

A máréfalvi néhai Kovács Dénes (1894–1969) hetvenéves korában írta meg visszaemlékezéseit az első világháború hadszínterein viselt dolgairól, illetve az utána következő fogságáról és hazatéréséről. A háború első évében került sor alá, s már 1914 őszén be kellett vonulnia a császári és királyi 82-es gyalogezredhez, ahová területileg tartoztak az Udvarhely vármegyében élő hadkötelesek.

Kovács Dénes kiváló emlékezőképességgel rendelkezett, annyira beleivódott tudatába az átélt események, hogy naplószerű pontossággal idézte fel a hadieseményeket, majd az utána következő hároméves fogságot is, amelyet a Volgán túl – a Szamarával átellenben – található Levinka községben töltött a Tárász családnál, ahol kihelyezett hadifogolyként dolgozott a családi gazdaságukban, és jó körülmények között vészelte át azt az időszakot. Visszaemlékezéseit gyöngybetűkkel írta, jó fogalmazáskészséggel, mondhatni írói képességek birtokában, olyan színvonalon, amely messze kiemeli a hasonló jellegű memoárok sorából. A szerző saját bevallása szerint csak hat osztályt és néhány ismétlőévet végzett, majd rövid tanfolyamot a székelyudvarhelyi Kő- és Agyagipari Szakiskolában, de sokat tartózkodott a helyi plébánián, már gyermekként jó volt a kapcsolata az itt szolgáló lelkészekkel, sokat ministrált – megtanult latinul (!) – és önkéntes postai kézbesítőként, a helyi népkönyvtár őreként kamaszkorában minden újságot, folyóiratot, könyvet elolvasott. Továbbtanulása édesapja korai halála miatt maradt el, hiszen legidősebb fiúgyermekként rá hárult a gazdaság vezetése, s gyakorlatilag a családfenntartás is. Kovács Dénes azonban parasztemberként is méltósággal élt, mindvégig teljes értékűnek tartotta a hagyományos falusi életformát.

A kézirat valóban elérte célját, hiszen gyermekei, unokái, később dédunokái haszonnal forgatták. A mélyen vallásos, erkölcsös és szorgalmas parasztember, aki kőfaragóként, kőművesként, ácsként is jelentőset alkotott – a keze nyoma ma is fellelhető Máréfalván –, valóban üzeni tudott az utókornak. Többször legépezték az emlékiratot, s amikor megjelent a fénymásolási technika, több kópiát készítettek, majd számítógépen is rögzítették, hogy minél többen hozzáférhessenek, és ne rongálják az eredetit.

Tíz, felnőtt kort megért gyermekéből négyen egyetemet végeztek, többen otthon maradtak a faluban, s folytatták a hagyományos falusi életet. Vér szerinti leszármazottainak száma ma 95, ebből 22 unoka, 39 dédunoka és 22 ükunoka. (Simó Márton)

ELŐSZÓ

In nomine Deo

„Hullatja levelét az idő vén fája”, lassan a feledés betakar mindent. Mennyi érdekes dolog történhetett a múltban, csak a mi nemzetségünk életében. De jó volna tudni, de jó volna olvasni az elsárgult lapokat, ha valamelyik ősünk leírta volna az eseményeket.

Azért gondoltam, hogy amit édesapámtól s nagyapámtól hallottam, s ami velem s a mi családunkkal történt, a következő lapokon tehetségem szerint leírom, hogy gyermekeim s unokáim néha olvassák.

Amit tudok családunk származásáról, feljegyzem, s azután a hadifogsági életemről írok. Néhány eseményről is megemlékezem, ami elődeimmel történt.

A község történetéről is leírok néhány fontosabb eseményt, továbbá egyes érdekes emberekről is lesz hosszabb vagy rövidebb feljegyzés.

Már a Mindenható Isten ajándékából hetvenéves vagyok, ideje, hogy ezen szándékomat teljesítsem, mert ki tudja, mit hoz a holnap.

Szeretett Kedves Gyermekeim és Unokáim, olvassátok olyan szívesen a következő lapokra írt sorokat, amilyen szeretettel én írom.

Kovács Dénes, 1964. május 26.

1894. május 26-án születtem. Ma, a jóságos Isten végtelen ajándékából már hetvenéves lettem. Legrégibb emlékem az, amikor Gergely öcsémet Kovács Mihály bácsi és édesapám nyújtópadra helyezték, 1897 márciusában. Azután emlékszem Margit testvérem születésére 1898-ban, majd arra is, mikor leesett a búzás szekérről.

Azután emlékszem György Lázár plébános bemutatkozására 1899 decemberében. Mint kisgyermek térdeltem a mostani keresztelőknáln volt kancerius¹ cserefatérdeplőn, mikor az új pap a misét mondta.

1 kancerius (latin): rákos – itt: göcsörtös, bogos

1900-ban találkoztam Majláth püspök úrral, aki megajándékozott. 1900-ban édesapám harangozó sekrestyés lett, ettől fogva az életem sokáig az oltár körül folytatódott.

1900-ban kezdtem iskolába járni. Borbáth Erzsike volt a tanítóm az első-második osztályban. Megtanultam ministrálni és a magyar mellett a latint is olvasni. Tanított Petres Bálint kántor, azután Kiss András és Erdély András kántorok.

1904-ben, 10 éves koromban voltam elsőáldozó, 1907-ben bérmálkoztam. Megismerkedtem a könyvekkel, a tanulás nem okozott nagy gondot, volt idő olvasni. 1905-ben 150 darab irodalmi és gazdasági könyvet adott a Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium a községnek, melynek kezelését a kántorra bízta.

Édesapáméknak nem volt [*engem*] kire hagyniuk, s azért többnyire a Malom utcában hagytak nagyapáméknál, ahol „édesmámám” rendszeren otthon volt.

Ezek mind egyszerű naiv gyermekdolgozók, de az életemhez tartoznak. A templomban már segédkeztem édesapámnak, s később én láttam el a hétköznapi nyári kismiséket mondó plébános körüli teendőket. Két nyugdíjas plébános is élt akkor nálunk, Pap Lőrinc és Pap János, azoknak mindennap ministrálnom kellett. Aztán hazajöttek nyári szabadságra a kispapok, majd később mint újmisézés áldozárok. Ezekre mind jól emlékszem.

László Domokos, Pálfi János, Olosz András néha egyszerre voltak itthon mint misemondó fiatal papok, alig győztem a ministrálást.

Megismerkedtem a népkönyvtárral, egyszerre egy új világ, az irodalom világa nyílt meg előttem. Addig soha nem hallott nevek jöttek elélem az ismeretlenségből: Jókai, Mikszáth, Gárdonyi, Verne és a mesemondó Benedek Elek. Azonkívül Rákosi Viktor, kinek a *Korhadttal fakesztettek* című könyvét még megtaláltam a háború alatt elpusztult könyvtárból. 1906-ban végeztem be az elemi hatosztályos iskolát, aztán még pár évig ismétlődőbe jártam.

1907-ben édesapámat megválasztották kézbesítőnek. Ez félig-meddig kötelező hivatal volt. Minden házasembernek egy esztendeig napos polgárnak, éjjeliőrnek vagy kézbesítőnek kellett lenni. A postát édesapám vette át, és ő is küldte az innen induló leveleket a főpostára. Az oláhfalvi postakocsi vitte a táskát és hozta ugyanabban reggel nyolc órakor a leveleket meg néhány újságot.

Ekkor ismerkedtem meg az újságokkal, melyek mind a mai napig hozzátartoznak az életemhez. Megismertem az akkori politikai újságot, az abba szereplő embereket. Egyszerre kitárult a gyerekkori szüklátó-köröm, s már alig vártam a reggeli postát.

Jobbpárt és balpárt, egyszerűen csak így nevezték a politikai élet árnyalatait az újságot nem olvasó egyszerű emberek. Én már tudtam, hogy van szabadelvű vagy liberális párt, amit jobbpártnak neveznek, és van 48-as függetlenségi párt, amit balpártnak hívnak. Azonkívül volt néppárt, alkotmánypárt és párton kívüliek.

1904-ben bukott meg Tisza István és vele az addig szilárdan uralkodó liberális párt. Az 1905. évi téli választáskor a Kossuth Ferencz által vezetett 48-as függetlenségi párt nagy győzelmet aratott.

Mikor Ugron János, az addigi képviselőnk egy barátságtalan téli délutánon az alsó iskola termében beszámolót tartott, már én is ott voltam a gyér számú közönség között mint iskolás gyermek. Hogy miről beszélt, azt már nem tudom, de arra emlékszem, hogy Olosz Márton bátyám, aki a mostani Csergő Sándorné lakása helyén élt, többször közbeszólva a néppártot éltette. Olosz Mártonnak néppárti képes hetilap járt, s ő onnan szerzett politikai tudást. Ilyen régi dolgok ezek, de hozzátartoznak a gyerekkori emlékeimhez.

Egy tiszta, derült januári délelőtt jött Kállai Tamás, a 48-as függetlenségi párt jelöltje. Nagy lelkesedéssel fogadta a nép. „Éljen a balpárt” kiáltották, „éljen Kállai Tamás”, „éljen Kossuth Ferencz”. Micsoda öröm, mámor volt a könnyen ünneplő nép között! A választáson Ugron János csúfosan megbukott. Alig szavaztak rá. De megbukott az egész liberális párt is.

Aztán jött az „ex lex”, a törvényen kívüli állapot, mert a király nem akarta kinevezni a hatalmas többséget szerzett függetlenségi pártból a kormányt, hanem hivatalnok-kormányval vezette az országot. Megtagadták az adót, megtagadták az újoncokat a vármegyék, élve jogukkal, nem engedtek. Már sokan aggódtak a jövő felől, mikor aztán 1906-ban megegyeztek egy koalíciós összetételű kormánylistában: függetlenségi, alkotmányi és néppárti.

Így szereztem én politikai tudást, így tanultam meg újságot olvasni és az ott használt idegen szavakat megérteni. Közben növegettem és segítettem édesapámnak a mezei munkánál, de főképpen a templomi szolgálat maradt rám, és kisebb testvéreim gondozása.

1908-ban bővítették a templomot. A munkánál elejétől a végéig ott voltam. Mivel közel laktunk, a régi tanítói lakásban, a vállalkozó Márton István még az összes téglát átvetélését is rám bízta. Akkor 14 éves voltam, leolvastam a téglát és aláírtam az átvételi jegyeket. Jó iskola volt nekem ez az építés, mert sok mindent láttam, minnek később hasznát vettem az építésekénél. Különös események nélkül elégedtünk, mint más küszködő máréfalvi ember. Már négyen voltunk testvérek, már segítettünk a szüleinknek.

1910-ben újra választásra vitték a népet. Megbukott a koalíciós kormány, újra a liberálisok, a jobbpárt lépett előtérbe. Már akkor tökéletesen tisztában voltam a politikai helyzettel. Több párt indult a választáson, a kettészakadt függetlenségi párt Just Gyula és Kossuth Ferencz vezetésével, egymással is szemben voltak. A régi liberális gárdából alakult a Munkáspárt Tisza István vezetésével. Óriási harc folyt; több helyt még verekedésre is sor került. Hatalmi nyomással és más eszközökkel, nagy többséggel került ki a választásból Tisza István pártja. És kezdődött a végtelen parlamenti küzdelem, melynek aztán csak a világháború kitörése vetett véget.

1911 januárjában György Lázár plébános közreműködése folytán bementem a Székelyudvarhelyi Kő- és Agyagipari szakiskolába. A tanfolyam hat hétig tartott. Nappal kőfaragó műhelymunkát végeztünk, este pedig mindennap két óra elméleti oktatást kaptunk. Rajz, számtan, mértan és üzleti levelezés, ezek voltak a tantárgyak.

A tanfolyam ingyenes volt, sőt az élelmezésre 90 koronát adtak, azonkívül amit a műhelyben készítettem, nekem adták. Édesapám nagyon örült a sikernek, és elhatároztuk, hogy a gazdaság mellett kőfaragó leszek. Szerszámot vettünk és Kovács Lőrincz bátyámmal megkezdtük a kőhasogatást, aztán itthon a kifaragását. Sírköveket készítettünk, de nem sok idő maradt a gazdálkodás mellett.

A legnagyobb gond az volt, hogy építeni kellett, erre készültünk, ez volt minden beszélgetésünk tárgya édesapámmal. 1912-ben már 18 éves voltam, nagyon esős nyár köszöntött reánk, alig tudtuk a mezei munkákat elvégezni. Azon az őszön vette meg [édesapám] Hidegkútnál a Lukács Márton-féle kaszálót. Vajon sejtette-e akkor, hogy ott szakadt rá a halálos betegség?

1913 telén fenyőfát horadtunk, hogy tavasszal korán megkezdjük az építést. Mikor végeztünk a szántással, hozzáfogtunk a kőgyűjtéshez,

de előbb a nagyon köves hidegkúti kaszálót akartuk megtisztítani. Embereket fogadtunk, ott dolgoztunk egy hétig, amikor édesapám egy hétfői napon beteg lett és ágyba került.

Az építés elmaradt, de a kitermelt követ hazahordtam. Nagy szomorúság szakadt ránk, s én már teljesen osztoztam édesanyám bánatában. Aztán eljött a nyár, egyedül kellett dolgoznom, mert a betegágytól nem tudott édesanyám elmozdulni.

Augusztus 5-én vége lett édesapámnak, árván maradtam, s rám maradt a családfenntartó férfiúi munka.

1914 tavaszán az előtte való ősszel, László Jánostól vásárolt belsőségre csúrt építettünk. Már újra volt házunk, már újra a magunkéba költözhettünk volna, de ekkor újabb csapás ért, beteg lettem és egy hónapig kórházban ápoltak. Mikor hazajöttem, kezdődött a kaszálás, és kaszálás alatt, 1914. augusztus 1-én kitört a világháború. Ezzel a minden eddiginél nagyobb veszedelemmel nekünk is meg kellett birkóznunk.

Mennyit lestük, mennyit vártuk az újságokat, hogy vajon lesz-e hamar vége. Tudtam, hogy nekem is be kell vonulni, ha nem kötnek hamarosan békét. Hol voltunk akkor még attól? Aztán elvégeztem a soron lévő mezei munkákat és október 26-án bevonultam Székelyudvarhelyre, a kaszárnyává tett reáliskolába.

Lezárult egy szakasz az életemből, igyekeztem feljegyezni emlékeimet úgy, ahogy tudtam. Nem történtek velem nagy dolgok, volt örömöm, volt bánatom, mint talán minden fiatalnak.

Mikor elhagytam a családot, akkor egy új fejezet kezdődött az életemben, mely sok veszedelmet rejtett magában. Legyen hála a Mindenható Istennek, hogy ebből a szörnyű háborúból épen-egészségesen tudtam hazajönni. A következő lapokon leírom a harctéren és a hadifogságban eltöltött idők történetét.

EMLÉKEK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBÓL

1. Bevonultam a kaszárnyába

Mikor kitört a háború, már húszéves voltam. Tudtam, hogy nekem is részt kell vennem benne. Nem is kellett sokáig várnunk. 1914. október 11-én besoroltak és 26-án reggel már indultunk Udvarhely felé.

Szegény édesanyám, milyen nagy csapás volt az édesapám halála, és most újabb szomorúság, újabb keserűség érte. De ez már nem csak a

mi sorsunk volt, ebben az egész falu osztozott, mert szinte minden háztól ment valaki a háborúba.

1914. október 26-a életem egyik nevezetes napja.

A verőfényes őszi nap kissé bágyadtan sütött a házunk lépcsőjére, mikor megcsókoltam testvéreimet és elbúcsúztam tőlük. Margit 16, Juliska 10, András pedig 6 éves volt akkor. Szegények sírva maradtak el tőlem. Háború volt, ki tudja, látnak-e viszont valamikor? Édesanyám még elkísért egy darabig, de aztán mikor szekérre ültünk, ő is elmaradt a többi síró asszonnyal együtt.

Elszakadtam szeretteimtől, ki tudja, mi vár rám? Istenem, csak te tudod, csak tebenned bízom. Mint lehulló falevél, úgy éreztem magam, mikor visszanéztem a szekérről, és ott láttam édesanyámat a többi asszonyokkal. Ki tudja, látjuk-e még egymást, vagy utoljára nézünk egymás szemébe.

A masinás keresztfájától még egyszer visszanéztem szülőfalumra, s még gyönyörködtem a karcsú templomtornyon, aztán a lovak vágózni kezdtek és elmaradt minden. Felharsant az elválás szomorúságát takaró nóta, és elkeseredve énekeltünk, míg a szekerek gyorsan haladtak Fenyéd felé. A város végén már vártak a bajtársak. Egyenesen az elosztóbizottsághoz kísérték, ahol engem több társammal a negyedik pótszázadhoz osztottak be.

Már azon az estén vége lett a civil életnek. Váradi őrmester szigorú parancsban tudatta a kaszárnyai rendet és szabályokat. Aztán elosztottak szobánként, s kilenc órakor le kellett feküdni mindenkinek, ha volt álmos, ha nem.

Kaszárnyánk az Állami Főreáliskola volt, melyet ideiglenesen laktanyává avattak. Másnap megkezdődött a katonai kiképzés. Ennek leírásával nem untatom az olvasót, mert az már igazán nem érdekelheti, csak annyit írok, hogy nagyon szigorú volt a fegyelmezés. Háború volt. Aztán sokszor vittek nehéz gyakorlatokra sárban, hóban, amint katonáéknál szokás.

Karácsony ünnepén beosztottak 250 társammal a menetszázadba. Ettől kezdve már külön gyakorlatoztunk, de nem sokáig, mert december 28-án felvettük a csukaszürke harctéri ruhát és vártuk az indulás idejét. Mindenki izgatottan várta az időt, és jöttek az otthoniak, hogy még egyszer láthassák a harctérre menő fiukat vagy testvérüket. Már

ötven éve lesz maholnap ennek, de én még élénken emlékszem mindenre, ami akkor történt.

2. Felvettem a szürke ruhát

Ez a ruha azt jelentette, hogy el kell hagyni rövidesen a kaszárnyát, a gyakorlóteret és a háborús időt élő kis székely várost. Akkor már fogalom volt a csukaszürke ruha, hiszen ötödik hónapja folyt a háború, mindenki tudta, mit jelent ez a katonákon. Mikor felöltöztem, valami különös izgatottság, valami kalandvágy fogott el. Vágyódtam az idegen tájak, idegen országok látására, pedig tudtam, hogy ahová visznek minket, ott a halál az úr.

A menetszázad 250 emberből állt, egyforma szürke ruhában mind. Már szinte az ellenség előtt éreztük magunkat, s amíg lázas izgatottsággal vártuk az indulásra szóló parancsot, lekicsinylően néztünk a kaszárnya udvarán járkáló kék ruhás pajtásainkra. Ők akkor még otthon maradtak, de tudták, hogy nem sokáig.

Már nem volt szükségünk katonaládára, mert minden vagyónunk a hátizsákban jött velünk, amerre mentünk. A harctéri felszerelésen kívül semmi felesleges holmink nem volt. Nagyon vigyáztunk, hogy ne terheljük túl magunkat.

Aztán eljött a nagy nap, 1915. január 1-je, délután 2 órakor a feszes vigyázzban álló, szürke ruhás menetszázadot imára vezényelték. Indultunk a harctérre. Valami tompa félelem, valami megmagyarázhatatlan érzés ömlött el rajtam. Végignéztem a századon: kétszázötven viruló, szép élet, erős, kemény férfiak indulnak az ismeretlen jövő felé. Ezek mindegyike azt gondolja, amit én: vajon jövök-e vissza valamikor? Imához! Milyen őszintén imádkozhatott az egész csapat!

Csergő szakaszvezető dörgő vezényszavára menetbe fejlődünk, és elindultunk az állomás felé. A város között már énekszóval haladtunk, de az énekünk sehogy sem hasonlított a vidám katonanótákhoz.

Csukaszürke ruhám a hosszú utazás alatt összegyűrődött. A lövészárókban hamar elveszítette szép színét. Sáros, kopott lett, de nekem mégis kedves volt. Hóban, hidegben, esőben és sárban védelmezte gyengén táplált testemet. Vigyáztam rá, javígtattam, tisztogattam, hiszen már együvé tartoztunk ketten.

Egy külön világ volt a szürke ruhások élete. A láttukra mindig [*mintha*] mellbe vágott volna valami. Itt vannak, ma még épek, erősek,

s holnap talán halottak. Talán ma írtak levelet szeretteiknek, hogy „jól vagyok, hála Istennek”, és holnap vagy talán még ma gránát tépi szét testüket. Mindig elszomorodtam, mikor ránéztem a sáros, foltos, szürke ruhás bajtársaimra. Aztán láttam csukaszürke köpennyel letakart katonákat, az volt a szemfedőjük, nekik már végük volt, őket elkísérte a sírba is a csukaszürke ruha. Istenem, milyen szomorú volt rájuk nézni!

Egy heves ütközet után golyók helyét fedeztem fel a blúzomon, és a sapkám szemvédőjét is átfúrta az ellenséges golyó, de én, hála Istennek, sértetlen maradtam.

Golyó lyuggatott szürke ruhám, te ott maradtál egy Volga menti kis faluban, de én már nem feledlek el soha.

3. Útban a harctér felé

Kiértünk az állomásra, leolvastak külön-külön negyven embert, és a részünkre kijelölt kocsi elé állítottak. Néhány perc múlva már elfoglaltuk a helyünket és vártuk a vonat jelzését az indulásra. Milyen egyszerűen, milyen sután hangzik így, ahogy írom. Mintha csak valami kirándulásra indultunk volna.

Hatalmas tömeg szorongott az állomáson, alig tudták a rendet fenntartani az örök. Búcsúzkodás, zaj, kiáltások, sírás, hiába, gyenge az emberi szív. Édesanyám is ott volt Margit testvéremmel, alig tudtam tőlük megválni. Még a vonatajtóban álltunk, még igyekeztünk egymás szemén át a lelket látni, amikor lassan, csendesen elindult a szerelvény. Aztán még integettünk, amíg lehetett, míg végül elszakadtunk egymástól teljesen. Elsodort a vihar, mint egy marék falevelet, már nem voltunk idevalók, mi már egy egészen más világba értünk. Már ezzel megkezdődött a harctéri életünk.

Minden ott volt a vonaton, ami nekünk szükséges lesz ezután. Mikor leértünk Keresztúrra, már a tábori konyhából kaptunk teát. Hamar összelekedtünk a kocsiiban, szólt az ének összevissza, mert italosak voltak a fiúk. Valamivel el kellett üldözni a szomorúságot.

Aztán lassan elcsendesedtek. Tövisnél újra leszálltunk vacsorázni. Jó forró, rumos teát adtak, s egy darab friss kenyeret. Minél jobban elszakadtunk a szülőföldtől, úgy barátkoztunk meg, a kocsi lakói egymással. Már egy család voltunk, sorstársak mindannyian.

Január 2-án Aradon voltunk. Senki sem köszöntött, senki sem törődött velünk a lakosság közül. Ott már megszokottá vált a katonaszállító vonat. Tudták, hogy vadonatúj szürke ruhában, virágosan és dalolva mennek, aztán rövid idő múlva egy része sebesülten vagy betegen, kopott ruhában, csendesen jön hazafelé, vagy egyik kórházból a másikba. Mi is láttunk ilyen vonatot, amint a nagy magyar Alföldön a szerelvény rohant Budapest felé. Intgettünk nekik, s ők is köszöntöttek minket.

Január 3-án Budapesten, a Rákosi-rendezőpályaudvaron reggeliztünk. Onnan néztem a villanyfényben úszó magyar fővárost. Akkor és utoljára volt alkalmam látni az olvasmányaimból és képekről olyan jól ismert Budapestet. Csendesen havazott, amikor a barátságtalan ködben átsattogott vonatunk a külváros apró állomásain. A Vár felé haladtunk, majd a Duna mellett északra.

Minden útleírás később unalmassá válik. Az ember elfárad a sok új helység nevének feljegyzésében, s egész biztos, hogy annyi év után már nem érdekelheti e sorok olvasóját. Egész nap megszakítás nélkül ment a vonat. Éjjel elhagytuk hazánk határát. Istenem, vajon látom-e még viszont Magyarország földjét?

Január 4-én reggel már ismeretlen, idegen földön rohant szerelvényünk a célja felé. Vad, zord hegyek között vitt az út. Egymást érték az alagutak és a szédítő völgyek fölött átívelő hidak. A havas téli tájon azt se tudtuk, merre megyünk, s csak január 5-én reggel, egy egész éjszakai utazás után tudtunk tájékozódni.

Ködös, zimankós időben szálltunk le a kocsiból Brünn pályaudvarán. Reggelizni mentünk; csípős, fojtó levegő vágott szembe, ahogy lépdeltünk a hatalmas állomáson az étterem felé. Ahol be volt rendezve az állomás a katonák ellátására, ott a mi konyhánk nem főzött. Kihasználtuk a jó alkalmat.

Egy óra múlva újra elindult a vonatunk, most már sejtettem, hová megyünk. Kisebb állomásokon megállás nélkül rohantunk, csak ott álltunk meg, ahol várakozni kellett valami okból. Most már szelídebb, hullámos tájon haladtunk egész nap. Hó volt az egész vidéken. Apró falucskák mellett mentünk el, nem várt senki, nem nézett ránk senki. Mint az emberi társadalomból kitöröltek, úgy éreztük magunkat.

Elcsigázva a kényelmetlen berendezésű vasúti kocsiban, már szinte vártuk, hogy legyen vége ennek a kényelmetlen helyzetnek. Annyit

kattogott a kocsi kereke, hogy már szerettük volna, ha szilárd földön lennénk. Alkonyodott, amikor a háború első nyomait észrevettük: leégett házak, elhagyott lövészárkok, széthányt drótkerítések. Csodálkozva és borzongva néztük, de a vonat csak ment tovább a sötét, havas téli éjszakában.

Már este 10 óra lehetett, a fiúk egy része elaludt, a többiek csendesen beszélgettek, amikor a vonat megállt. Lámpás emberek jöttek-mentek a vonat mellett, amíg egyszer felcsengett a parancs:

- Leszállni teljes felszereléssel, sorakozó bal felől, minden kocsi legénysége külön!

Kiszálltunk, leolvastuk, aztán elindultunk a sötét havas úton. Nem mentünk messze, alig negyedóra múlva egy félig lerombolt sörgyár udvarára értünk. Itt az épen maradt helységekbe szállásoltak.

Censtován voltunk, a híres búcsújáró helyen, ahogy kérdésünkre megmondta a szakaszparancsnok. A háború elején sokat emlegették a város nevét az újságok. A sok utazástól elcsigázott testünket végre kényelmesen ki tudtuk nyújtani. Jó szállásunk volt, nagyon jól aludtunk.

Január 6-án, Vízkereszt napján már hajnalban megkaptuk a kávé, és világotkor ott állott a század a gyárudvaron. Hullott a hó, egykettőre csupa fehér lett a sötét ruha, s szinte mindent elfedett. Gyorsan leolvastuk, jelentés, és a század már indult a havas, sáros úton az ismeretlen cél felé.

- Ének! - szólt a parancs, de alig egynéhányan figyeltek rá, aztán ők is hamar elhallgattak. A vadonatúj felszerelés, a 250 db töltény, az új ruha, a betöretlen bakancs, bizony hátráltatta a gyaloglást a frissen esett hóban.

Lassan haladtunk az úton, nem tudtam tájékozódni, mert a nagy havazásban összefolyt minden, nem láttunk sem előre, sem hátra. Mentünk tovább, a már hátulról fúvó havazóban. Szerencse, hogy nem szembejött velünk. Dél már elmúlt, mikor egy kis erdő szélén megállottunk. Eddig sehol egy ház, tanya vagy falu, csak a hóval borított kietlen pusztaság.

A nehéz úton a konyhák lemaradtak, s így természetesen délebed sem volt. Egy órai pihenő után mentünk tovább. Átmentünk a kis erdőn, és nemsokára egy más erdő közé értünk. Elhanyagolt, rossz, gidres-gödrös úton mentünk egész délután, mindig erdő között, egész estig. Már sötét volt, alig tudtunk haladni a rossz úton. Akkor egyszerre

megállítottak, észrevették, hogy nem jó felé mentünk egész nap. A sötétben átmentünk egy nagy vizes réten, máshol átlubickoltunk egy folyóvízen, és felkapaszzkodtunk egy vasúti töltésre.

A háború egyik nagy veszedelme, a rossz vezetés már az első napon bemutatkozott. Mennyi baj származott a világháború folyamán az ilyen és még ennél komolyabb esetekből.

Egy állomásra értünk, ki tudja honnan, odaállott egy szerelvény, és mi újra vonatra ültünk. Hogy merre mentünk, előre vagy hátra, nem tudom, mert ahogy leültem, nyomban elaludtam, s csak akkor ébredtem fel, amikor ki kellett szállnunk.

Így végződött az első nap.

Felesleges volna aprólékosan leírni minden nap eseményét. Tipikus lengyel helységeken, falukon, városokon vitt át az utunk, melyek sűrűn el voltak látva zsidó kereskedőkkel. Kényelmetlen beszállásolás, nehéz menetelés, elmaradt konyhák miatti neheztelés. Ebből állott a napi rend, de azért csak haladtunk kelet felé. Az idő is kitisztult és nem volt nagy hideg.

A harmadik napra meghallottuk az ágyúk dörgését, mintha valahol zivatar dúlna, úgy jött felénk az ágyúszó. Tehát már nincs messze a cél, nemsokára odaérünk, már lépten-nyomon látszottak a háború rombolásai: leégett falvak, felrobbantott hidak, és elhagyott lövészárkok. Máshol letarolt, összelőtt erdők. Itt tehát már végigszántott a pusztító démon.

Gyermekkoromban édesapám minden évben megvette a Szent család naptárt, alig vártam, hogy hazahozzák már novemberben a más évről szólót. Az 1899–1900-ban dúló angol–búr háború tüzetesen le volt írva az 1901-re szóló naptárban. Nagy figyelemmel olvastam. Aztán az orosz–japán háborút, majd az 1912–1913. balkáni háborút is olvastam az újságban. De hiába, nem tudtam elképzelni tökéletesen. Ki hitte volna akkor, hogy egyszer majd személyesen is alkalmam lesz megismerni ezt a nagy veszedelmet?

A negyedik nap már élesre töltött fegyverrel meneteltünk, majd az ötödik nap este megérkeztünk az arcvonal mögötti faluba. Ott volt az ezredparancsnokság, a trén és a konyhák. Innen hordták ki az állásba az oda szükséges dolgokat.

1915. január 11. Hosszú, fárasztó utazás, sok menetelés után végre itt vagyunk a harctéren. Sötét este volt, az égen komor felhők. Alig

tudtunk elhelyezkedni a kis lengyel falucskában. Egy félreeső házban kaptunk szállást, ahol alig vártuk, hogy lepihenhessünk. Amint lefeküdtünk a nehezen összegyűjtött szalmán, erősen tűnődtem, hogy vajon milyen lehet a lövészárok. Társaim jó része már aludt, de én feszülten hallgattam az ágyúdörgést, amely hol messziről, hol közelebből idehallatszott. Néha gyér fegyverropogás és gépfegyverkattogás vegyült közéje.

Felkeltem és a ház eresze alól elnéztem az arcvonal felé. Az enyhe téli éjszakában lomha hópelyhek hulltak a szekerek által betört havas, sáros udvarra. Messze, bal felől hatalmas fényszóró világított, jelezve, hogy valahol arra húzódik a front. A szuroksötétségben csak ez a fény látszott, és csak a fegyverek zaja törte meg néha a titokzatos csendet.

A fáradság elűzte a kíváncsiságomat, bementem a társaim közé és nemsokára elaludtam. Még alig virradt, már újra állott a század a sáros, havas udvaron. Leolvasás, jelentés után elvezettek egy nagyobb udvarra, ahol aztán elosztottak külön századokhoz pótlásként. Én több társammal a 13-ik századhoz kerültem, mely akkor tartalékban volt egy kis falucskában.

4. A harctéren. Első benyomás

Századunk egy kis erdő fedezete alatt, néhány ház és csűr szomszédságában, egy rossz színben volt elhelyezve. Ahogy odaértünk, első dolgom volt érdeklődni, hogy van-e márэфalvi a csapatnál, de hiába vizsgáltam mind a négy szakaszt, nem találtam egyet sem. A menetszázadban sem volt senki, és itt is egyedül maradtam. Hanem aztán összebarátkoztam Szilveszter Károly siklódi fiúval, jóképű, ügyes katonával. Nagyon jó pajtások lettünk. Szállásunk nem volt kényelmes, csépeletlen rozsból vetettünk ágyat januárban, széljárta színben aludni elég kellemetlen volt. Nappal bátran lehetett járkálni, mert egy szelíd völgyben laktunk, biztos takarásban. Fejünk felett néha tüzérségi lövegek röpködtek, de minket nem bántottak. Egy feketés színű patakocska folyt lomhán, csendesesen a falu között, abban mosakodtunk, kút is volt ivóvíznek.

Megérkezésünk után két nappal kísértálmam az első vonalba. Már nagyon kíváncsi voltam, hogy mi lehet elől. Lucfenyőerdő között haladtam a kb. két kilométerre húzódó állások felé. A kanyargó erdei úton haladva nemsokára feltűntek az első földhányások. Ott kezdődtek

a lövészárkokba vezető futóárkok. Onnan még kb. 300 méterre volt az első vonal. Futóárkok erre, futóárkok arra, itt igazán csak az tud eligazodni, aki itt lakik. Az árok mentén magas, toronyszerű földrakások, az ellenséges golyók ellen. Mennyi munka, mennyi emberi fáradtság kellett ezeknek az elkészítéséhez. S milyen céltalan, milyen haszontalan munka, az egyik ember megbúvik a másik elől, hogy az ne tudja bántani.

Ez a háború: leégett házak, letarolt erdők, felturkált földek, melyekben emberek laknak. Ahogy elértem az első árkot, egy ismerős arc nézett rám. Pál András volt, a szomszéd Pál Károly fia. Tűzifát vágott éjszakára. A harmadik század, amelyikben szolgált, a második vonalban volt. Beszélgettünk hazai dolgokról, aztán mentem tovább. Katonákkal találkoztam, de nem törődött senki velem. Köszöntek, és mentek tovább ki-ki a maga útján. Én is.

Nemsokára véget ért az árok, amelyiken haladtam, és egy keresztben húzódó, hatalmas árokba értem, mely némely helyen be volt fedve vastag fenyőfákkal. Jó magasan kilövő lyukak, szinte mindenikben egy fegyver. Tüzeléskor fel kellett lépni a magasított helyre, mert a lyuk olyan magasan volt, hogy az esetleg betévedt ellenséges golyó nem árthatott az árokban járó katonáknak.

Kinéztem az egyik fegyver mellett, de a mi drótkerítésünknel egyebet nem láttam. Hol az ellenség, kérdeztem magamban. Bizonyára ők is behúzódnak valami hidegtől védett helyre, mint a mieink. Tovább mentem az árokban, akkor látom, hogy a sánc hátulso oldalában pincyszerű helyek vannak vágva, melyben nyolc-tíz ember meghúzódhat. Ajtónak sátorlapot akasztottak, és a tábori kályhában vidáman duruzsolt a tűz. Az egyik ilyen „dekung”²-ban Pap Sándorral találkoztam, éppen a kályha felszerelésével foglalkozott.

Csendesen hullott a hó, belepett mindent, nem lehetett látni semerre egyebet, csak a mindent eltakaró fehérséget. Néha ágyúszó vagy néhány puskalövés jelezte, hogy a harctéren az első állásban vagyunk. Ilyenkor írja a haditudósító a következő szűkszavú jelentést: „Katonáink a téli állásban vannak. A helyzet változatlan.”

Visszamentem a századhoz, az összelőtt erdő között, és amikor este lefeküdtem a szalmára, már nagyjából tudtam, milyen az első vonal.

2 dekung (német deckung): fedezék

A néhány ház közötti téren konyhák voltak elhelyezve, onnan szállították ki az élelmet a vonalbeli legénységnek. Péter Lajos is ott volt a harmadik század konyhájával. Szabad időben sokat beszélgettünk. Ő volt a főszakács, ő rendezte a század „menázsiját”.

Néhány nap múlva aztán mi is bementünk az első vonalba, már tudtam tájékozódni, már tudtam, mi a kötelesség. Este vezettek be, és mindjárt éjjeli szolgálatra osztottak. Minden rajból két őrszem volt kiállítva a drótkert mellé, és egy jelzőőr a lövészárokban. Kétóránként volt a váltás. Hamar beletaláltuk magunkat a különös életbe.

Egy hét múlva újra felváltottak, visszamentük a faluba, ahonnan minden második nap szolgálatba jöttünk hátra a tüzérségi állásokhoz. Itt láttam először ágyút közvetlen közléről, és itt láttam az ágyú kezelési módját. Tizenöt centiméteres haubich³ volt, négy darab.

Néha tüzeltek egy erdön keresztül, olyan különös volt, hová löttek, mikor nem láttak semmit. De aztán hallottam, mikor valaki valahonnan bement a találatot, vagy mondta, hogy jobbra ennyi métert, vagy balra, vagy előre, vagy hátra. Aztán mikor egy ágyúval megtalálták a célt, akkor mind a négy ágyú oda tüzelt. Nagyon érdekes volt, egy fehér oszlop állott oldalt nyírfából készítve, az volt a kisegítő cél.

Mikor nem mentünk szolgálatba, akkor fegyvergyakorlatok voltak az erdő közötti tisztáson. Ez azért volt, hogy ne unatkozzunk. Aztán ennek is vége lett, újra kivittek egy összekötő különleges állásba, ahol egy hatalmas fedezékben húzódott meg a mi szakaszunk. Itt nem szabadott aludni, ezért egész éjjel felváltva mondtuk a mesét vagy más dolgokat. Nekem Napóleon mesébe illő történetét kellett elbeszélmem. Mindedig nemigen volt veszélyben az életünk, csupán akkor, amikor őrségben álltunk, mert néha az ellenség lövögetett. Nem is történt a századunknál sebesülés vagy halál január 30-ig.

1915. január 30. Ekkor volt az első csata.

5. Támadás egy magaslat ellen

Rulkától balra egy hatalmas kastély előtt húzódott a lövészárak az erdő széléig. Kb. négyszáz méterre egy jókora magaslat állott velünk szemben, amit az ellenség tartott megszállva. Egész délután nagy erővel lőtte a tüzérségünk, és az volt a terv, hogy az éj leple alatt hirtelen

3 haubic: a tarack szláv névváltozata; átmenet az ágyú és a bombavető mozsár között

elfoglaljuk. Az állásban a nyolcadik század tette a szolgálatot. A mi századunk kiséítőnek ment be a tartalékból. Százával hullottak a gránátok az ellenséges állásra, kísérteties fényt vetve felénk, akik az indulásra szóló parancsot vártuk. Már a mi drótkerítésünk le volt döntve, hogy könnyebben előnyomulhassunk.

- Nyolcadik század, előre! - hangzott csendesen a parancs, majd amikor ők kimentek az árokból, a mi századunk is megkapta a parancsszót.

Istenhez fohászkodva kiléptem én is a többivel. Hideg szél fújt az árok előtti pusztán. Mint kísértetek, úgy vonultunk elő fehér hóköpenyeinkben. Már egész közelről látszott az ellenség drótkerítése, s mi lehasalva a bokáig érő hóban vártuk a rohamra szóló parancsot. Közben állandóan tüzeltünk. Már kezdtünk fájni, mikor egyszer csak jön a parancs, hogy egyenként visszavonulni. Egyenként? Nem úgy történt, szaladt egyszerre az egész. Néhány perc múlva már újra a saját állásunkban voltunk. Így sikerült az első támadásunk.

6. Új frontszakaszra vezényeltek

Talán húsz emberünk veszett el a meghiúsult támadásban. Szerencsére, az ellenség csak gyéren tüzelt. Még ott voltunk néhány napig a nyolcadik századdal vegyesen az első állásban. Aztán egy déli menázsiosztáskor jött a parancs, hogy azonnal felszerelni, és sorakozó az erdő sarkánál. Nem tudtuk, mit akarhatnak, de hát a katona hiába okoskodik, az ő kötelessége az engedelmesség.

Felváltottak, a 2-ik brassói ezred jött helyünkbe, mi pedig elindultunk más helyre. Este már messze voltunk Rulkától. Másnap estig megszakítás nélkül meneteltünk. Éjfél táján foglaltuk el új helyünket. A 44-es somogyi bakákat váltottuk fel. A 82-es ezred szakasza a Pilicáig húzódott rézsút.

Új állás, új munka, új nehézség. A mi helyünk egy lapos, vizes, sáros hajlásban volt. Az idő megereszkedett, megeredt az eső. Állandóan felváltva kellett merni, mert különben felvett volna a víz. Külön szolgálatot kellett tartani a vízméréshez. Végre aztán megszabadultunk a víztől. Egy éjszaka a nappal kiszemelt helyen, egy mélyebben fekvő hajlás felé hatalmas sáncot ástunk. Ezen aztán elfolyt a víz. Éppen ideje volt, mert a következő napokban még kiadósabb esők szakadtak ránk.

Lassan berendezkedtünk, új, kényelmes fedezéket építettünk, melyben éjjel-nappal vígan duruzsolt a pléh tábori kályha. A szolgálat is rendesen folyt, éjjel négy órát voltunk, éjfél előtt és után két-két órát. Mikor már mindent rendbe hoztunk, újra felváltottak, akkor egy másik 82-es csapat jött a helyünkbe, mi pedig bementünk a faluba.

Éjjel az ellenség támadott, nekünk be kellett szaladnunk a félig vízzel telt futóárkokon az állásban lévők segítségére. Reggel vissza kellett menünk, mert nekünk ott nem volt hely. Két hétig lehettünk a faluban, ahonnan erdőre jártunk fát vágni az állás erősítésére.

Márciusban újra bementünk, már jó idők jártak. Egész éjjel, az örök kivételével, mindenki hordta a kecskének nevezett alkotmányokat, az árokások lerakták a drótkerítések mellé és összefonták szúrós dróttal. Nem volt veszélyes hely, gyéren lövögettek a túlsók, s nekünk is meg volt tiltva a haszontalan lövöldözés. Így teltek a napjaink, már szinte otthon éreztük magunkat, az élelmezés rendes volt, és lehetett pityókát is főzni.

1915. április 4-én aztán különös eset történt velünk. Abban az évben a román húsvét egyszerre volt a mi ünnepünkkel. Velünk szemben román nemzetiségű katonák voltak, és a mi ezredünknel is szolgáltak románok. A túlsók Besszarábiából származtak. Gyönyörű húsvét reggel virradt ránk. Csendes, tiszta idő, sehohy lövés, se távol, se közel.

Egyszer csak kiáltásokat hallottunk az ellenséges állások felől román nyelven: – Ne lőjete, ma húsvét napja! Gyertek ki középre, beszéljessünk! Ahogy kimentünk a lövészárokból, éppen akkor kelt fel a nap a kiáltozók felett. Valami különös érzés fogott el, és nem törődve semmivel, talán harminc vagy negyvenen kimentünk az állásból. Előttünk egy szelíd emelkedésű domb volt, úgyhogy nem látszott a túlsó lövészárók, de ahogy mentünk tovább, egyszer csak látjuk, hogy néhány orosz katona közeledik felénk. Találkoztunk, és akik románul tudtak, beszélgettek velünk. Elmondták, hogy szeretnének már hazamenni, s kérdezték tőlünk, hallottuk-e, vajon mikor lesz vége a háborúnak.

Enyhe tavaszi szellő fújdogált kelet felől az ünnepies csendben. A ragyogó napfény elterült a senki földjén, s mi valahogy jól éreztük magunkat a fegyvertelen ellenségeink társaságában. Beszélgetés közben valamelyik figyelmes lett a kis távolságban fekvő emberre, s mikor odamentünk, akkor látjuk, hogy egy halott orosz katona. Verescságin

Elhagyatva [A *hátrahagyott* – szerk. megj.] című híres képe jutott eszembe, ahol a kietlen, néma pusztaságon egy elesett katona fekszik, mindenkitől elfelejtve. Íme ez a szegény ember eljött, ki tudja Oroszország melyik vidékéről, ide meghalni. Javakorabeli, derék ember volt, bizonyára családja, felesége, gyermekei vannak otthon, akik még mindig várják a levelet, s ő itt fekszik temetetlen az ősz óta. Az egyik orosz mindjárt elszaladt és ásót hozott, s amíg a gödröt ásták a halottnak, mi visszatértünk a lövészárkunkba.

Az első háborús hűsvét napján – ahogy később megtudtuk –, több helyt összejöttek a szembenálló katonák. Azon az este felváltottak, és tartalékba mentünk.

7. Konstantinóban

Tiszta, szép időben, a telihold világánál vonultunk hátra egy elszórt házakból álló nagy faluba. Akkor már Bogos Albert is velünk volt. Ő később jött fel, s aztán kérésemre mellém osztották be. Nagyon örültem, mert most már mégis volt egy falumbéli, noha Szilveszter Károllyal már addig is jó barátságban voltunk. Minden erőltetés nélkül kialakult egy sajátos helyzet. Minden katonának akadt egy szorosabban vett bajtársa, akivel összetart, aki vigyáz rá, és viszont. Valami csodálatos testvéri érzés uralkodik egymás iránt a halál birodalmában. Nekem is jóbarátom volt az egész szakasz, de mégis Szilveszterrel voltam szoros barátságban, s aztán hárman voltunk, amikor Albert is hozzánk jött.

Már nem volt messze a hajnal, mikor egy csűrben elszállásoltak. Enyhe idő volt, nyomban elaludtam. Már korán reggel állott a század fegyvergyakorlatra, majd kiadták a parancsot a századkörlet megtisztására és a felszerelés rendbehozására.

Aztán eleredt az eső, nagy sár lett, akkor a kb. négy kilométerre fekvő lucfenyőerdőből lombot hordtunk és ösvényt raktunk ki minden irányba. Majd amikor ez nem vált be, fél méter hosszúra vágott, tuskókból hasított fával raktuk ki az ösvényeket, s hogy el ne csúszkáljanak ide-oda kétoldalt, levágott fából keretet készítettünk. Amikor elkészültünk a hosszú járdákkal, az idő is megjavult, a sár pár nap alatt felszáradt, és többé senki sem járt a nagy munkába kerülő padlókon. Közben állandó felszerelésvizsga, változatosságképpen éjjelenként riadó, ami sohasem ment elég jól, s ezért mindig dorgálást

kaptunk. Különbén az egész zászlóalj a faluban volt elszállásolva, és többször voltak össze egy riadó alkalmával.

Szép, meleg idők jártak, a fű élénken zöldellt már az utak szélén. Ez új munkára csábította a századparancsnokságot. A gyéren lévő házak között veteményeskertek voltak. Egy-egy kertet lefoglaltak a különben távol levő tulajdonosoktól, és elhatározták, hogy zöldségtermesztésre rendezkednek be. Ide már csak az ágyú hallatszott, s gondolták, hogy itt leszünk egész nyáron.

Valahonnan ekéket szereztek, egy-egy ekébe beállítottak húsz-huszonöt embert, és felszántották a kerteket, majd ugyanígy elboronálták. Valahonnan veteménymagot is szereztek, és szépen, zsinór segítségével fölágysolták s elveteményezték.

Ezzel eltelt pár hét, nagyon jó helyt voltunk, az élelmezés is jó volt, s az életünk se volt veszedelemben. Április vége felé, talán 25-én aztán vége lett a pihenésnek, éppen az utolsó ágyást végezte be a kertésznek felcsapott baka, mikor hirtelen „riadó, riadó” parancs hallatszott.

Negyedóra múlva az egész zászlóalj az úton állt. Azt hittük, megyünk az állásba, de nem arra vitt az irányunk. A falu körül kimentünk az országuóra és megindultunk dél felé. Otthagytunk mindent, a járdákat, a gondosan előkészített fegyverállványokat, a finom fenyőgallyból készített fekvőhelyet, és a szépen elrendezett veteményeskertet is.

8. Útban a Kárpátok felé

Akkor már az egész 82-es ezred együtt volt. Felhős időben, de mégis tikkadt melegben, porban meneteltünk megállás nélkül sötét estig. Másnap elértük Szulajevót [Sulejów - szerk. megj.], aztán Petrikót [Piotrków Trybunalski - szerk. megj.]. Ott voltunk két napig. Megcsodáltam a gyönyörű, piros téglából rakott, vakolatlan gótikus templom tornyát. A templom is szépen ki volt díszítve kívül, minden legapróbb dísz vagy ablak csúcsíves volt. Sajnos belül nem láthattam meg. Aztán bevagonírozta, és a vonat elindult dél felé. Kíváncsian néztünk szét a soha nem látott lengyel vidéken. Két nap múlva a megerősített Krakkó mellett haladt el szerelvényünk.

Április 29-én kiszálltunk egy kis helységben, valami lengyel kis városka volt, zsidó kereskedőkkel. Április 30-án tovább mentünk. Gyönyörű idő volt, igazi tavasz. Minden olyan kedvesnek és szépnek tűnt, amint áthaladtunk az apró falucskákon. De távol szakadatlan döngött az ágyú.

Tőlünk balra húzódott valahol az arcvonala, s mintha mi mögötte mennénk, úgy tűnt fel, de mégis mind közelebb és közelebb értünk hozzá.

Május 1-én, már a hajnali sötétben, rövid éjjeli pihenő után tovább mentünk. Délkor már közvetlen a front mögött, a Dunajec mellett állott meg az ezred. Velünk együtt menetelt, néhol megelőzve minket, nagy tömegben a tűzérés, huszárság és a trénszekerek végtelen sora. A mi századunkat egy kis erdőbe vezényelték.

9. Gorlice

Egy hadi esemény leírása sokféleképpen történhet. Leírják a haditudósítók, jelentést ad a hadvezetőség, amely rendszeren nagyon szűkszávú, vagy pedig elmondhatja egy személy, ami vele történt, vagy amit a neki szűkre szabott helyen látott.

Amikor eljöttünk Konstantinából, nem gondoltam egyébre csak az arcvonala-cserélésre, de ahogy jöttünk tovább és tovább, már gondoltam, hogy valami nagy esemény van előkészülőben. Az a rengeteg katonaság, tűzérés, huszárság, amit az április utolsó napjaiban láttam, az már ijesztő volt. De hát honnan tudhattam volna, hová megyünk, s miért? Csak azt tudtam, ami már megtörtént, és amit láttam. A következőkben csak azt tudom leírni.

Május 1-én a tervezett állásainkkal szemben, a völgy túlsó oldalán egy kis ciheres⁴ erdőben rejtettek el, ott voltunk azon a délután és éjjel. Rettenetes ágyútűz volt mindkét oldalról. A lövegek a fejünk felett repültek az ellenség felé. Mi feszülten figyeltünk a mi állásaink irányába, ahol a gépfegyverek szünet nélkül peregtek a sok fegyverdörgés között. Egész éjjel folyt az iszonyú zaj, ilyet még nem hallottam. A völgyben ágyúk és lőszerkocsik tolongtak, és igyekeztek elhelyezkedni a kijelölt helyeken. Alig tudtunk aludni az izgalomtól.

Május 2-án hajnalban – még alig láttunk – mi is átmentünk az úton, és nekiindultunk a hegynek. Egyenes, meredek gyalogút vezetett, és mellette egy gondosan készített szerpentin a kocsik részére. Gyorsan haladtunk felfelé, kisebb tűzérési állások mellett mentünk el, ahonnan szakadatlan tüzeltek a hegy tetején keresztül.

Félóra múlva már a hegy tetején húzódó lövészárokból voltunk, amelyet már elhagytak az ott lévő csapatok. Amíg ott várakoztunk a

4 ciheres: cserjés, bokros hely, csalit

további parancsra, elgondolkoztam, ez a haszontalan, fákkal, bozóttal benőtt hegy ezelőtt egy évvel milyen csendes lehetett, talán sehol ösvény, sehol út nem vezetett erre, s most mi mindent lehet itt látni! A pompás szerpentin, a kitűnő tüzérségi állások vastag fákkal fedve. Legénységi fedezékek a tüzereknek. Fent a hegyen kiépített lövészárkok, labirintusszerű sáncok erre-arra. Mennyi munka, mennyi fáradtság, mennyi tervezés! S ha sikerül az ellenséget kivetni az állásából, akkor itt marad minden, és soha senki semmi hasznát nem veszi ennek az irtózatos sok munkának.

Mialatt felmentünk a hegyre, s amíg ott várakoztunk, a sebesültek állandóan jöttek velünk szembe, némelyet hordágyon hoztak az egészségügyi katonák. Irtózatos harc volt elől, az ellenséges állásoknál, a rettenetes ágyúzás- és fegyverropogástól szinte bedugult a fülünk. Ott álldogáltunk a gondosan kiépített, elhagyott téli állásban, feszülten figyelve előre, de nem láttunk semmit a harcból, csak a zaj jött el hozzánk, mert közből egy erdő volt. Előttünk a tiroli vadászok voltak, ők támadták az orosz lövészárkokat.

Egyszerre hatalmas „hurrá, hurrá” kiáltás hallatszott, és kevés idő múlva a tüzelés is elcsendesedett. Áttörték a vonalat, jött a hír. Délután volt már, amikor mi is megindultunk. A senki földjén halottak feküdtek és elhagyott katonai felszerelések. Az erdő össze volt löve. Amint áthaladtunk rajta az esti szürkületben, egy sötét völgybe értünk, innen kimentünk a hegyre, ott voltak az elfoglalt állások. Az orosz drótkerítés előtt megint halottak voltak, a sötétben is észrevettük őket. Az orosz állást átvizsgáltuk, de sehol sem volt senki. A tiroliak tovább üldözték az ellenséget. Azon az éjjel ott aludtunk, már amennyire lehetett, mert hideg éjszaka köszöntött ránk.

Május 3-án délután 4 óra feléig ott voltunk az átalakított orosz állásban, ti. a mellvédet átraktuk a másik oldalra, hogy tudjunk védekezni, ha szükség. Erre azonban nem került sor. Parancs jött az előnyomulásra. Jókora lejtőn haladtunk, amíg leértünk a völgybe, ahol egy országút és vasút vezetett. Balra Tamor város épületei látszottak. Ide már tüzeltek a szemben lévő másik hegyről, egyenként szaladtunk át a veszélyes réten. Aztán meghúzódtunk a hegy lábánál. Alkonyodott, a tüzérségi tűz megszűnt, csak a hegy tetején volt fegyverropogás és zaj, majd újra hurráztak a derék tiroliak, és lassan csendesség lett. Mi is kivonultunk a hegyre. Szemben velünk egy csapat fogoly jött lefelé

csendesen. Mikor felértünk, már egészen sötét volt, elhányt fegyverek, töltények szanaszét a lábunk alatt. Hideg szél fúj, jobbra és balra, közel és messze dörögtek az ágyúk egész éjjel.

Május 4-én reggel, csípős hidegben vártuk a parancsot a tovább indulásra. Előttünk nem volt tüzelés, s nem tudtuk, vannak-e még csapatok. Kilenc óra felé újra elindultunk, természetesen reggeli nélkül. Ki tudja, hol voltak a konyhák? Gyér bükkerdőben, harci menetben, biztosítással vonultunk előre. Ismeretlen helyen, ismeretlen cél felé haladtunk. Az erdőn túl egy kicsi, néhány házból álló faluba érkeztünk. Itt várakoztunk talán két óráig, aztán megint elindultunk. Veszélyes, sík terepen vitt az utunk, nem tudtuk, hogy az ellenség hol várakozik ránk. Bal felől éles sivitással röpültek a gránátok ismeretlen cél felé, míg előttünk tökéletes csend volt. Óvatosan mentünk naphaladtáig. Kétfelől rozsvetések terültek el. Éppen fel akartunk fejlődni rajvonalba, mikor egy huszárküldönc azzal jött a parancsnokhoz, hogy azonnal vonuljon hátrább, mert az ellenség egészen közel van, nem tanácsos itt éjjelezni. Visszavonultunk egy darabon, és másnap napkeltekor a hatalmas rozstáblákon át, rajvonalba fejlődve, megindultunk az ellenséges rajvonallal szembe.

Tíz óra tájt kaptuk az első srápneltűzet, majd kevés gépfegyvertűz fogadott, ahogy egy kis ciheres erdő közelébe értünk. Erősítést várva ott voltunk délután három óráig, akkor balra húzódva egy falu között foglaltunk tüzelőállást. A házak között vivő országúton valahonnan odajött a konyhánk és az élelemszállító kocsik. Ebben a pillanatban az volt a legfontosabb, mert a tegnap reggeltől még nem láttuk őket.

Beástuk magunkat és a házak között a láthatatlan ellenség felé tüzeltünk. Balról egy német ezred vonala húzódott, és éjjeli őrzésük felvette velük a kapcsolatot.

Egy káposztáskert jó puha földjébe ásott fedezékben húzódtunk meg Bogos Alberttel. Éjfél tájig heves tüzelés folyt mindkét oldalról, aztán lassan csendesség lett. Világodatkor már jött a parancs: sorakozó az országúton éllel kelet felé! Tehát az éjjel elvonult az ellenség.

Kiértünk a faluból, s ahogy elnéztem a szembe fekvő vidéken, egy völgyszerű mélyedés tárult elénk. Szelíd lejtéssel haladtunk az országúton, míg egyszer letértünk a jobb oldalra. Zöldellő gabonavetések között haladtunk szakaszonként, kissé szétszórva, amikor egy folyó tükre csillant meg nem messze előttünk. Délkor már a parton voltunk,

ahol természetesen semmiféle híd nem volt soha, s nekünk ezen gyorsan át kellett mennünk, mert már a szemben levő magaslatról tüzelt az ellenség. Lassú, csendes folyású víz volt, azt mondták, Vislok a neve. Belemerészkedtünk, hónaljig, néhol szinte állig ért a víz, de összefogódzkodva mégis szerencsésen átmentünk.

Túl a folyó árterén jó magas vízmosás volt, jó természetes fedezék, abban húzódtunk meg. Támadni kellett volna, de ahhoz kevesen voltunk, és előttünk semmiféle takarást nem láttunk, ahol veszély nélkül felvonulhattunk volna. Ott volt, hosszan elnyúlva a víz mellett az egész zászlóalj. Parancsnok General Von Sende. Ő mondta, hogy nem támadunk, míg a tüzéség nem segít. Kímélni kell az embereket.

Két óra múlva hatalmas ágyútűz zúdult a hegyre, mire a fegyvertűz, mely addig mindig kelepelt, elhallgatott. Aztán felderítő őrjárat ment ki nagy óvatosan, de csak néhány halottat és súlyos sebesültet talált az állásban. A mellettünk balra fekvő csapatoknak nem volt ilyen könnyű dolguk. Másnap elmondták, hogy az ellenséget szuronnal kellett kiszedni a fedezékükből. Megint elvonultak az oroszok.

Szürkületkor sorakozó, és visszamentünk a balra elmaradt országratra. Tovább vonultunk kelet felé, nemsokára egy zezugos utcából álló, lengyel falucskába értünk. Ott úgy, ahogy eltöltöttük az éjszakát, de már hajnalban újra menni kellett a visszavonuló ellenség után. Az előttünk lévő vidéken tökéletes csend volt, de messzebb – jobbról és balról – szakadatlan dörögtek az ágyúk. Minket bal oldali védnek rendelték ki, de már dél táján le kellett vonulnunk a főcsapathoz. Az ezred tartalékba vonult, és már aznap délután egy nagy, tágas községbe voltunk elszállásolva. Itt aztán a rendes étel és pihenés mellett rendbejött a század. Csak századot irhatok, mert amint e fejezet elején feljegyeztem, nagyon szűkre van szabva egy közkatonának a látóköre. Csapatától nem mozdulhat sehová, s mikor az egész ezred együtt van, akkor sem mehet el más századokhoz, mert sohase lehet tudni, mikor van szükség rá.

Szép májusi idő volt. Virágba borult gyümölcsfák, széltől ringatott rozsvetések. Semmi sem jelezte a háborút, csak a szünni nem akaró távoli ágyúdörgés. Milyen korlátolt az emberi tudás! Íme, itt vagyok a harctéren, és nem tudom, mi történik május 1-én. Ennek a fejezetnek a címéül adott város nevét is csak később tudtam meg. Gorlicei áttörésnek nevezték ezt az előnyomulást.

Sehol egy hírlap, sehol egy tudósítás, hogy mi folyik a távolabbi arcvonalrészeken. Oh, hogy szerettem volna mindent alaposan megismerni, de hiába, nem lehetett!

Két nap múlva egy verőfényes májusi délutánon újra felszereltünk. Valahol szükség volt ránk. Még eddig századunkból senki sem hiányzott. Felrisszülve, jókedvűen mentünk a poros országúton. Mellettünk ágyú- és lőszerkocsioszlopok haladtak el. Mind-mind kelet felé. Pihenés nélkül mentünk egész éjjel, másnap szintén. Egész nap beteg voltam, alig bírtam menni a többiekkel. Alkonyatkor beértük az ellenséget. Egy lucfenyőerdőben voltak elhelyezkedve. Heves fegyvertüzelés és ágyúzás fogadott. Szakaszparancsnokunk az orvoshoz küldött, aki néhány pirulát adott, és az egészségügyieknél hagyott éjszakára.

10. Elmaradtam a századtól

Az egészségügyi osztag egy tágas, füves udvaron, a csűr takarásában volt elhelyezve. Elöl erős fegyvertűz és gránátbecsapódások zaja verte fel az erdő csendjét. Néhány srapel szinte mellettünk szórta szét töredékeit. Egynek a hüvelye közvetlen mellettem csapott le az udvarra. Rettenetesen fájt a fejem, amint ott üldögéltem az istálló küszöbén. A ház és az udvar teljesen üres volt. Ki tudja, hová húzódtak a lakói. Késő estig folyt a lövöldözés, aztán lassan csendesség lett. Egy ideig hallgattam, majd a fáradságtól elnyomott az álom. Még hallottam néhány ágyúdörrenést félálomban, utána mély álomba merültem. Amikor felébredtem, már az egészségügyiek nem voltak sehol. A szomszéd udvarról ide hallatszott a gépfegyverosztag parancsnokának a kiáltozása.

- Sorakozó az úton éllel kelet felé!

Aztán meghallottam, hogy az ellenség megint elvonult az éjszaka sötétjében. Valahogy felkeltem és megmostam a fejemet egy rozoga kerítésű kútnál, s leültem az elhagyott ház küszöbére. Beteg voltam, még mindig nagyon fájt a fejem. Elszomorodtam: hogy tudok továbbmenni? Mi lesz velem, ha itt maradok ezen a félreeső helyen?

Elhatároztam, hogy valahogy továbbmegyek. Nagy nehezen felszereltem és elindultam a feltört, rossz, homokos úton. Madárcsicsergéstől hangos, gyér fenyőerdő terült el az út két oldalán. A dús illatú erdőben minden olyan kellemes, olyan szép volt, és én mégse tudtam örülni. Beteg voltam és rettenetesen fáradt. Az úton látszott az elhaladt század

és más csapatok nyoma, de utánam már nem jött senki. Elhagyott, néptelen volt az egész táj.

Talán egy óráig gyalogoltam, mikor úgy elfogott a gyengeség, hogy meg kellett pihenjek. Amint ott hevertem az árnyékban, hallgatóztam. Az enyhe déli szellő messze morajló ágyúdörgés hangját hozta felém. Egyéb semmi sem jelezte, hogy a harctéren vagyok. Tábori kulacsomban még volt egy kevés langyos víz, azt megittam, s aztán újra felszereltem.

Lassan haladtam előre a homokos úton. Közben meg-megálltam, és feszülten figyeltem. Egyszer valami távoli zaj ütötte meg a fületem. Valahol messze, amerre nekem is mennem kellett, csapatok vonulása hallatszott. Most már tőlem telhetőleg igyekeztem, s ahogy haladtam, úgy erősödött a zaj.

Déltájban értem el a főútra, hol mindenféle fegyveres csapat vonult előre, a kerekektől felvágott, nehéz, homokos úton. Most már nem voltam egyedül, s ez a tudat nagyon jólesett. Lefeküdtem egy árnyas fa alá és pihentem. Figyelmesen néztem az elvonuló csapatokat, csak most láttam, milyen sokféle fegyvernemből áll a hadsereg. Tüzérség, lovasság, közben gyalogság, aztán hatalmas lőszeres kocsik dübörögtek a felkavart porban. Majd később élelmeskocsik végtelen sora vonult előre. Néztem, néztem őket, míg alaposan kipihentem magam, majd én is elindultam az út melletti ösvényen. Még mindig fenyőerdő között vitt az út, csak itt-ott volt tisztás, és azon néhány elszórt szegényes épület, lakók nélkül. Mentem előre, de nem tudtam a csapatokkal haladni. Azok gyorsabban haladtak a nagy porban. Izzadt katonák felszerelésének zaja, egy-egy vezényszó a parancsnoktól hallatszott. Szemem elfáradt a sok nézésben. Ilyenkor írhatta az újság, hogy csapataink előnyomulásban vannak. Milyen jó lett volna elolvasni a májusi példányokat, de arról szó sem lehetett.

Elfáradtam, újra meg kellett pihennem. Elővettem a kenyereket, de nem tudtam enni, nagyon szomjas voltam. A kulacsom rég kiürült, s nem volt sehol kút vagy patak. Közben csak mentek a csapatok s én is velük, de addig maradoztam el tőlük, hogy egyszer csak bármerre néztem, sehol sem láttam senkit. Sehol falu, vagy valami lakott hely, mintha csupa erdő volna az egész vidék.

Végre mégis kijutottam az erdőből, egy kis lengyel faluba értem. Amint az útszéli ház árnyékában leheveredtem, egy lengyel asszony jött hozzám és valamit mondott vagy kérdezett, de én egy szót sem

értettem. Aztán elszaladt és egy fazék tejet hozott. Már éreztem, hogy kezd elmúlni a betegségem, szomjas voltam, és azért jót ittam a tejből. Majd a kenyeremből is ettem egy keveset. Megpihelve újra továbbmentem. Kis idő múlva egy csapat hadifoglyot kísértek szembe a huszárok. Megkérdeztem az egyiktől, hogy merre ment a 82-es ezred.

- Hej, pajtás, azok nem ezen az úton vonultak el, balra, túl az erdőn van egy másik út, oda kell eljutnod, ott megtalálod az ezredet.

Megköszöntem az útbaigazítást, és elgondolkodva mentem tovább. Hogy jutok én át ezen az erdőn, gondolkoztam. Aztán egy nyílást fedeztem fel, talán út volt valamikor, és letértem balra az országútról. Jóleső hűvösség fogadott a fenyő között. Ismeretlen helyen voltam, de mégis jólesett a gyalogolás az erdei harasztban. Most már csakugyan egyedül vagyok, gondoltam, de azért mentem tovább. Már kezdtem újra elfáradni, noha éreztem, hogy a betegségem tulajdonképpen már elmúlt.

Egy óra múlva kiértem az erdőből, gyér fákkal borított füves hely és itt-ott szántó volt az utamban. A nap már szinte a láthatárra ért, amikor a kissé emelkedő mezőn kijutottam a tetőre. Egy virággal borított vadkörtefa alá leheveredtem. Újra eszembe jutott Verescságin orosz festőművész *Elhagyatva* [A hátrahagyott – szerk. megj.] című képe. Halott katona fekszik egy kietlen pusztán, sehol senki, csak a madarak röpdösnek a hulla felett. Istenem, gondoltam, mi lenne, ha én súlyos betegen itt elmaradnék, elhagyatva mindenkitől, messze bajtársaimtól, de még sokkal messzebb szeretteimtől. Soha senki sem tudná meg, hová lettem, hová tűntem el!

Már nem voltam beteg, de rettenetesen fáradt és gyenge, hiszen napok óta alig ettem valamit. Amint ott heverészttem az alacsony lombok alatt, láttam, hogy a nap éppen lebukik a hegy mögé. Figyelmesen vizsgáltam az előttem elterülő vidéket. A szelíd lejtésű völgyben felszálló porfelleget vettem észre. Ott van az út – mondtam magamban –, oda kell jutnom még most, mert itt nem maradhatok, ki tudja, mi történhetik velem az éjjel!

Összeszedtem minden erőmet, és elindultam egyenesen a porfelhő felé. Szántóföldek, kaszálók voltak, jól lehetett haladni az enyhe lejtésű, minden út nélküli mezőn. A reménység visszaadta erőmet, gyorsan haladtam, hogy a sötétség előtt elérjem az utat. Hála Istennek, sikerült! Éppen a 82-es ezred tréneje haladt az úton, az ezred előtt ment valahol,

vagy pihentek. Nemsokára egy út menti erdőbe értem, hát csakugyan le voltak táborozva. Néhány perc múlva megtaláltam az én szakaszomat, és barátaim nagy örömmel fogadtak. Friss vízzel kínáltak és elővették kenyerüket, hogy csillapítsam éhségemet, mert most már jólesett az étel.

Ezen az éjszakán tökéletesen kipihentem magam és a betegségem is elmúlt. Másnap reggel vidáman beszélgetve haladtam társaimmal együtt az előttünk vonuló csapatok után. Keletről az üde virágillatos májusi szellő ágyúdörgés hangját hozta felénk, de mi nem törődtünk vele, csak mentünk, mentünk a széles, poros úton.

11. Még néhány nap a harctéren

Újra a századnál voltam. Bogos Albert és Szilveszter Károly már azt hitte, hogy végleg elmaradtam tőlük. De a Jóisten megsegített! Kora reggeltől délig vonultunk előre, s akkor a főúttól távolabb, egy nagy községben helyeztek el. Az arcvonal megint továbbhúzódott. Az ágyútűz mindkét részről megerősödött, mi ugyan távol voltunk még tőle.

Úgy mondták, hogy az ellenség visszavonulása meglassúdott. Komoly harcokra van kilátás a legközelebbi időben. Hogy szerettem volna elolvasni egy újságot, hogy megtudjam az általános harctéri helyzetet, de hiába, itt olyasmi nem volt!

Május 17-én délben riadó volt. Gyorsan fel kellett szerelni, s már egy óra múlva az egész ezred újra úton volt, éllel kelet felé. Nagy meleg volt, a felszálló por mindent belepett. A széles országúton rengeteg tüzérség vonult el mellettünk, majd szekerek végtelen sora.

Egész délután és egész éjjel mentünk, reggel egy patakocska mellett hosszan elnyúló falucskában ittuk meg a kávékat. Csupa por volt minden, úgy néztünk ki, mint a kéményseprők, alig tudtunk megmosakodni. Aztán rövid pihenő után újra elindult a csapat. Ahogy tájékozódtam, úgy néztem, hogy bal felé húzódnak az arcvonal mögött. Este egy leégett falu néhány megmaradt házában húzódtunk meg. Nehéz út volt, de azért az éllelmezési kocsik nem maradtak le, semmi baj nem volt a konyhákkal.

Május 19-én még alig virradt, s már kávé kaptunk, és egyben indultunk tovább. Letértünk az országútról, egy erdő között kettős sorban mentük bal felé. Már a század külön állt a többi csapattesttől. Ledöntött, hatalmas fenyőfák álltak utunkat, máshol meg áthatolhatat-

lan sűrű cseplesz. Lassan haladtunk az ismeretlen helyen, ismeretlen cél felé. Borongós, hűvös alkony szállott ránk, de még mindig csak mentünk a nedves, párás erdő között. Végre aztán egy nagy vágterre értünk. Keresztüldöntött vastag szálfákon másztunk át a sötétben. Csodálkoztam, hogy miről veszi az irányt a vezető, mert mi csak mentünk, előbb két, majd később csak egy sorban.

Egyszer aztán megállott a menet. Álltunk, várakoztunk. Valahol elől erős gépfegyvertűz volt. Az elmaradhatatlan tüzéségi dörgés is egész utunkon jelezte, hogy a harctéren vagyunk. Mindenfajta kaliberű ágyú ontotta a lövedéket az ellenség felé. Néha felénk is jött egy srapel vagy gránát, de nem tett kárt bennünk.

Lassan összébb húzódtunk, és a favágók elhagyott kalibáiban húztuk meg magunkat. Szakaszunktól én voltam kirendelve éjfél előtt őrnök. Ott állottam a szállásunk előtt. Társaim, felszereléseikkel a hátukon, a fáradságtól kimerülve egykettőre elaludtak. Hatvan ember lélegzése hallatszott a kalibából. Csendesesen megeredt az eső, míg én ott álltam feltűzőtt szuronnal. Lassan elült a harci zaj, csak itt-ott pattant egy-egy fegyverlövés. A tüzérek is elcsendesedtek végre.

12. A végzetes nap

1915. május 20. Ezt a nagy fordulatot hozó dátumot soha nem felejtem el. Éjfélig szolgálatban voltam, aztán aludtam világodatig. Alig láttunk még, amikor csendesesen újra elindultunk egy sorban. Akkor már elől javában tüzeltek mindkét részről. Egy-egy fáradt golyó sziszegett az erdő között, bizonyosan magasra lőtte fel az ellenséges katona.

Félóra múlva hirtelen egy vasúthoz értünk. Itt már sűrűbben jöttek a golyók, de nem találtak el senkit. Átszaladtunk egyenként a vasúton, és újra erdőbe értünk. Előttünk egy kis domb húzódott hosszan elnyúlva a vasút irányában. Itt voltunk délig, s akkor hirtelen jobbra vezényeltek. A vasút mellett haladtunk egy darabon, aztán balra tértünk egy falu külső házainál, melyeknek egy része lángokban állott. Elöl szakadatlan szóltak a fegyverek, és ágyútüzet is kaptunk az égő házak között.

Benyomultunk a faluba, és néhány percnyi állingálás után egy kis patakon átugrálva egy lövészárkba értünk. Csak a fél század volt velünk, az első és második szakasz. Az árokban elhelyezkedtünk, de

nem volt jó az állás iránya. Az, amelyikben mi állottunk, csak futóárok lehetett volna az első vonalhoz.

Az oroszok támadtak, de mi nem tudtunk lőni, mert rosszul voltunk felállítva. Egyszer csak a jobb szárnyon nagy csődület lett. Az ellenség elérte az első szakasz jobb szárnyát, akik nem tudván védekezni, visszaszaladtak. Erre mind kiugráltunk a fedezékből és visszavonultunk egy kis tisztásra. Itt rohamot vezényeltek, s mi szuronyt szegezve elővonultunk hangos hurrá kiáltással, mire az oroszok visszavonultak, nem várták be szuronyainkat.

Újra elfoglaltuk a lövészárkot, de most se tudtunk rendesen lőni. A 120 emberből talán 20 embernek volt alkalmá tüzelni az újra támadó ellenségre. Nem volt parancsnok, fejjetlenül ment minden. Csak bal felé lőhattunk volna rendesen, de onnan nem jöttek.

Apró, ciheres erdő között vonultunk egy kis fedezékbe, s mert a többiek az előbbi rossz irányú állásban voltak, mi, talán húszan, nem sokat értünk a nagy tömegű ellenséggel szemben.

Előttünk egy gyenge rozsvetés sárgállott a homokos földön, tovább újra egy kis ciheres erdő. Ott jöttek az oroszok, mi lőttünk, de aztán mikor láttuk, hogy milyen sokan jönnek, odaszaladtunk a többiekhez.

Lassan közeledtek, s egyszer csak látjuk, hogy nincs fegyver náluk. Még néhányan lőttek, de sokan kiabáltak, hogy „ne lőj, te, hiszen látod-e, jönnek fogságba”. Én csodálkoztam, hogy jöhetnek fogságba, mikor legalább három annyian vannak, mint mi. S ők lassan jöttek, jól elvonulhattunk volna visszafelé másodszor is, de nem volt parancsnok, s így vártunk csendben. Mikor odaértek hozzánk, gyorsan előrántották a maguk után láthatatlanul húzott hosszú szuronyú fegyvereiket, és egykettőre leszereltek minket. Aztán közrefogtak, és gyors szaladásra kényszerítve vonultunk ki a tűzből. Minket elfogtak, de a mögöttünk lévő vonal tüzelt tovább. A fegyverem, amit annyira féltettem, így maradt a homokban, gazdátlanul.

HADIFOGSÁGBAN

1. Az első napok eseményei

Nagyon hiányos katonai kiképzésben részesültem, de azért tíz hét alatt lett volna idő figyelmeztetni a katonákat, hogy az ellenség ravasz, jó lesz vigyázni. Lám, senki sem gondolta, hogy fegyver van náluk,

amikor jöttek felénk. Soha nem hallottam tíz hét alatt előadást efféle ravaszságról. Sok, tényleges szolgálatot végzett idősebb katonával volt alkalmam beszélgetni, sok mindenről tárgyaltunk, de ilyesmiről nem volt szó. Mással is történhetett meg, de azok nem mondhatták el, mert őket már akkor elvitték.

Harctéri életem alatt két eshetőségre gondoltam: vagy megsebesülök, vagy meghalok. A fogságbaesés soha nem jutott eszembe. Mintha fejbe ütöttek volna, úgy esett az, hogy hadifogoly lettem. Egyszerre milyen semmi emberek lettünk, mint barmokat hajtottak hátra, és mi nem tehattünk semmit!

Milyen büszkén meneteltünk fegyverrel a vállunkon a visszavonuló ellenség után, és most, mint ázott verebek, úgy álltunk összeverve egy csomóba az ellenséges katonák által. Ki hitte volna még huszadikán reggel, hogy ez a gyönyörű, derült, verőfényes nap ilyen szomorúan végződik?

Egy dolog vigasztalt, Bogos Albert is velem volt épen-egészségesen. Legalább nem maradtam egyedül. Mégis jó, ha egy falujabelivel indul az ember új és ismeretlen élet felé.

Amint haladtunk a kísérő katonákkal együtt a védett hely felé, Szilveszter Károly megsebesült az ott maradt bajtársaink golyójától. Jajgatva maradt el tőlünk. Bal felől nagy tömeg vonult előre a mi állásaink felé az erős ágyútűzben. Gépfegyver kattogott és sűrű fegyverropogás hallatszott a velünk szemben lévő rajvonalból. Mi pedig vonultunk hátrafelé. Még egyszer visszanéztem az elhagyott harctérre, amint izzadtan, poroson megálltunk egy rézsút haladó országúton. A verőfényes délutáni napsugarak a tüzérségi lövegek által felvert porban bágyadtan jöttek szemembe. A fegyverzaj már alig volt hallható, csak az ágyúlövedékek tompa becsapódása jelezte a harc irányát. Ez volt az utolsó látvány és az utolsó zaj számomra a háborúból. Visszagondoltam bajtársaimra, akik ott maradtak, és valahogy különös szomorú érzés fogott el. Amire sohasem gondoltam, az történt most velem.

Naplementekor egy hajóhídon jöttünk át a San folyón. Nem messze egy réten telepedtünk meg éjszakára. Talán százan lehattunk összeverődve, 82-es és néhány más ezredbeliekkel együtt. Azon az este kaptunk először orosz ételt.

Másnap korán reggel útnak indítottak. Kelet felé mentünk, kíváncsi-
an néztünk széjjel a soha nem látott, ismeretlen tájon. Itt-ott még
elhagyott, szomorú lövészárkok és összetépett drótkerítések látszottak.
A múlt őszen itt dúlt a háború. Ki tudja, már hol vannak azok a katonák,
akik szemben álltak itt egymással!

Falvakon mentünk át, ahol a lakosság kárörvendve nézett és nevetve
mutogattak ránk. Valami félreeső helységeken kísérték, nem volt
rendes út, csak olyan mezei csapások, néha kis erdőcskékkal.

Négy nap mentünk ilyen egyszerű vidéken, de az ötödik nap már
egy műútra tereltek. Piros téglával kirakott, kilométerjelzőkkel ellátott,
széles országot volt. Három nap alatt 125 kilométert haladtunk rajta.

A meleg május végi alkonyatban félholtra fáradva meneteltünk az
utolsó napon, mikor végre egy város széléhez érkeztünk. Ott már
meghallottuk az orosz vonatok jellegzetes bűgő kürtölését. A mi kis
csapatunk az utolsó napokban beleveszett a más helyeken fogságba
esett tömegbe. Már talán ezerötszázan is voltunk, ahogy számígtattam.

Amint haladtunk be a város közé, a kürtölés mind közelebb hallat-
szott. Elcsigázott, fáradt testünket a reménység újraélesztette, hogy
már nemsokára vége lesz a gyaloglásnak. Alig vártuk, hogy megálljon
a csapat eleje, szerettünk volna már megpihenni. Elfelejtettünk min-
dent, éhséget, szomjúságot, és csak az volt a vágyunk, hogy elterüljünk
a puszta földön mozdulatlan.

Nyílegyenes úton mentünk az esti szürkületben az állomás felé, míg
egyszer csak vasúti sínben botlott meg fáradt lábunk. Talán semmi
sem okozott nagyobb örömet. Néhány perc múlva az állomás külső
részén hosszan elnyúlt a fogolycsapat, és megállítottak.

Azon nyomban mindenki leült, s egy része le is feküdt a vasúti
kavicsal terített puszta földre. Abban a pillanatban semmi sem okozott
nagyobb örömet, mint a lefekvés. Az őriző katonák hosszú szuronyú
fegyverükkel egykedvűen álltak mellettünk, ők is fáradtak voltak.
Néztek erre, néztek arra, hogy jönne már a szerelvény, s ők is
felülhessenek velünk együtt.

Kis idő múlva hatalmas olajfűtésű mozdony jött be a mellettünk
húzódó vágányra. A csapattal egy irányban, csikorgó fékezéssel meg-
állott a hosszú kocsisor. Minden kocsiba 40 embert osztottak be.
Tíztonnás marhaszállító vagonok voltak. El kell ismernem, hogy
nagyon helyesen voltak berendezve. A kocsi közepén lévő ajtótól jobbra

és balra székmagasságú fekvőhely fosznideszkából, tíz-tíz ember számára. Felette ugyancsak ilyen padlás, oly magasan, hogy az alul lévő ember kényelmesen ülhessen, ha úgy tetszik. Látszott, hogy hosszú utazáshoz vannak felszerelve.

Alig tudtam felmászni, olyan magasan volt az ajtó, de aztán hamar helyet foglaltam az egyik alsó fekvőhelyen. Éhes és szomjas voltam, de most mindennél fontosabb volt a pihenés. Még beszélgettek, rendezkedtek társaim, de én már félálomban hallgattam. Azt sem tudtam, mikor indult el a vonat, csak arra ébredtem fel, hogy áll a szerelvény és vacsorára vezetik a társaságot. A nagyon szerény ellátás után újra elfoglaltuk helyünket, és néhány perc múlva a vonat száguldott a sötét éjszakában.

Sokáig hallgattam a vonat kerekeinek kattogását, mely minden sín hosszával messzebb, egyre messzebb vitt a hazámtól, messzebb a rózsaszínű tábori lapomat aggódó szívvel váró édesanyámtól. Messzebb, egyre messzebb a harctéren küzdő bajtársaimtól.

Remegve gondoltam a jövőre. Istenem, vajon hová juttok, vajon mikor jövök vissza ezen az úton hazafelé. Tudtam, hogy Oroszország hatalmas terület, mérhetetlen távolságokkal. Ki tudja, mikor lesz vége a világháborúnak, s ki tudja, addig mi történhetik velem? Önkéntelenül imára nyíltak ajkaim, és lassan megnyugodtam. Hiszen a Jóisten mindenütt velünk van!

2. Az orosz vonaton

Egész éjjel rohant a szerelvényünk. Amikor megvirradt, gyönyörű májusi napsütés köszöntött ránk. Kíváncsian néztünk szét az ismeretlen rónaságon. A gyér faluk s helységek között zavartalanul ment a vonat. Kétfelől végtelen búzatáblák és répaföldek terültek el. Már nem tudom, milyen városon mentünk át, nemigen volt alkalmunk tudakozódni, de ez nem is fontos. Az élelmezés nagyon gyenge és hiányos volt. Semmit sem tudtunk, reggeli-e, ebéd-e vagy vacsora, amit adtak. Csak az volt minden gondolatunk, hogy ha sokáig utazunk, teljesen legyengülünk.

Kétnapi utazás után Kievbe érkeztünk. Az állomásról lekísértek a várba. Két nap voltunk a várudvaron, minden fedél nélkül. Szerencsére jó idő járt egész májusban, s akkor se volt eső. A második nap délutánján sorakozót rendeltek le. Megkísérelték összeállítani a tovább-

szállítandó csapatot. Összetereltek egy tömeg embert – volt ott elég –, felállítottak négyenként egymás mögé. Valahogy úgy esett, hogy Albert barátomat bezavarták a tömegbe, én meg kimaradtam. Nagyon megijedtem, hogy most elválnék, de aztán amikor elindították őket, hirtelen beugrottam közéjük. Amikor a várkapun kijöttünk, újraolvastak. Természetes, hogy egy ember megmaradt. Hej, micsoda kiabálás lett egyszerre. Újra felállítottak négyenként, újra megolvastak, de én akkor már a közepe táján voltam a csapatnak. Hálát adtam az Istennek, hogy ilyen jól sikerült a merész beugrásom, és együtt maradhattunk. Lekísérték az állomásra; elég hosszú út volt, de én az ősi városból nem sokat láttam. Nem is nagyon érdekelt, más gondolatokkal foglalkoztam.

Kocsira raktak, aztán újra elindult a vonat, most már bizonyára a megadott irányba, valamelyik tábor felé. Nekünk azonban semmit sem szóltak erről. Állandóan éhesek, szomjasak voltunk, csupán az feledtette ezt velünk, hogy újabb és újabb vidékek tárultak szemeink elé. Szinte már tetszett az utazás, s elgondolkodtunk, milyen pompás dolog volna, ha nem nélkülöznénk.

Nagyobb helységeknél megállt a vonat, ilyenkor vizsgáldtunk a kocsik mellett. Feltűnt, hogy szélesebb a sín pár, mint a miénk, s ennek megfelelően minden nagyobb és kényelmesebb. Tíz centi formára becsültem a különbséget, de valójában 8,8 centiméter.

Elhagytuk Kurszkot, Voronyezst, Tambovot, majd Penzát. Ezek az állomásokon sokáig álltunk, volt alkalom kérdezősködni. Átmentünk a Don folyón, és egy alkonyatkor megláttuk a Volgát, Szamarán innen, ahogy egy kanyarnál nyugat felé hömpölyög a hatalmas folyó.

Útközben többször találkoztunk harctérre haladó szerelvényekkel. Ilyenkor bajtársainkra gondoltunk, akiknek ezekkel a csapatokkal kell szembeállniuk. Hatalmas búzatáblák között ment a vonat, ameddig szem ellát, csak búza és búza volt mindenütt. Csak itt-ott voltak répaföldek, egyeseken napraforgóval. Némely helyen kapáltak, és látva minket, kendőkkel integettek felénk.

Íme, a nyugodt hátország, a békés lakosság élete, gondoltam. Hiába van háború, az életnek folynia kell tovább.

Éjfél előtt átdübörgött szerelvényünk az óriási vashídon. Európa legnagyobb folyójától már keletre értünk. Szamara állomásán nem sokáig állott a vonat, haladtunk tovább, egyre csak kelet felé. Egyhangú vidék, semmi változatosság nem látszott az út kétoldalán. Egy-egy

tanya, megfeketedett szalmakazlakkal, gyéren falvak, néha jómódú, máskor szegényes külsővel. Álmosító, unalmas táj, de a nagy búzatáblák mégis vigasztalók, mert ahol ennyi búzát termelnek, ott kell lenni kenyérnek is. Az állomásokon hatalmas búza-, vagy inkább gabonaraktárak álltak, sűrűn egymás mellett.

Általános vélemény szerint utazni kellemes dolog, az emberi tudásvágy és kíváncsiság teszi azzá, de ahhoz az kell, hogy minden meglegyen hozzá, ami szükséges. Mi is utaztunk, még hozzá ingyen, elején mi is élvezettel néztük az új, ismeretlen vidéket, de a végén mégis meguntuk. A jóból is megárt a sok, hát amikor napokon át alig ettünk valamit. Ezért örvendtünk, amikor másfél nap múlva jött a parancs, hogy le kell szállni, nem megyünk tovább. Fáradtan, törődötten, éhesen, szomjasan kászálódtunk le a kocsikból.

Az állomástól nem messze sorba állítottak, leolvastak, és bizonyára nem hiányzott egy sem – mentünk tovább jobbra, egy barakktábor felé. Az alig két kilométernyi utat vánszorogva tettük meg. Naphaladáskor értünk oda. Egy sima téren megállítottak, s névsorolvasás után bevezettek egy akkor épült új barakkba.

Megérkeztünk a tockói fogolytáborba.

3. Tockóban

Új szállásunkon a szerény vacsora után nyomban elaludtunk. Már nem hallottuk a vonat kerekeinek zakatolását. Szépen sétált már a júniusi nap, mikor fölébredtünk. Kíváncsian néztünk szét az új környezetben. A szomszéd barakkból fáradt, szomorú arcú foglyok jöttek ki, s kíváncsian nézegettek minket. Ismerősöket kerestek közöttünk. A tábor egy enyhén lejtős, gyér fűvel borított, sivatagszerű pusztán feküdt. Néhol a száraz, forró szelek kimarták a növényzetet, és a homokszerűen laza föld csupaszon látszott. Ahogy elnéztem a körben látszó vidék felé, egyhangú, unalmas táj volt minden irányba. Seholy hegy vagy erdőség, csak síkvidék. A lejtő alján néhány csenevész fűzfa, azon túl egy szegényes falu látszott.

Éhesek voltunk, de a régi lakók figyelmeztettek, hogy reggelire ne várjunk, mert itt nem szoktak adni. No, gondoltam, jól kezdődik az itteni élet! Tíz órakor lesz a kenyérosztás, s délkor adnak levest, húst és egy kevés kását. Aztán elmondták, hogy a vacsora a déli leves maradéka, hús és kása nélkül. Mivel a reggeli elmaradt, elég időnk volt

körülnézni a táborban. Főképp azt szerettem volna tudni, hogy van-e falumbeli a régebbi lakók között. Elindultam, először az egyik oldalon, s minden csoportot alaposan megvizsgáltam, de természetes, hogy az nem ment olyan könnyen. Nem találtam senkit, sem akkor, sem a következő napokon, pedig körülbelül ötven barakk volt a táborban.

Tíz órakor megkaptuk a kenyeret, amit azon nyomban el is fogyasztottunk az utolsó morzsáig. Elég jó minőségű volt, csak nagyon kevés. Délkor mentünk ebédelni a konyha felé vezető homokos úton. Tíz embernek egy tálba adták a gyenge ételt. Nekünk legalább jólesett, csak az volt a baj, hogy keveset kaptunk: talán öt embernek elég lett volna. Körülbelül egy kilónyi hús, félkilóforma kása, a szétosztás után pillanatok alatt eltűnt a tálból. Szerencsére jó ivóvíz volt a táborban, s ez sok mindent pótol. A vacsora a déli leves folytatásából telt ki, azon is hamar túlestünk.

Érdeklődtünk a tábor neve és címe felől, mihamarabb írni akartunk haza, hogy ne aggódjanak értünk. Megtudtuk még az első napon: Roszija, Szamara Gubernija, tockói állomás, taskenti vasút. Írtunk volna, de se levélpapír, se levelezőlap, még írószer sem volt, így hát egyelőre a levélírás elmaradt.

Minden barakkban ötszáz ember volt, négy szakaszra osztva. A szakasz újra négy rajra oszlott harminc-harminc emberrel. Minden rajban háromszor tíz ember jogos volt két és fél kenyérre, egy kenyeret négyfelé vágva, és egy tál ételre. Ott az embereket tízesével számolták. Tehát négyszer harminc ember, az százhusz, a négy raj és a szakaszparancsnok öt, s így egy szakasz százhuszonöt ember és négyszer százhuszonöt, az ötszáz. Azonkívül a barakk egyik sarkában elkerítve lakott egy tiszt, a mi embereinkből, mint barakkparancsnok. Nem sok dolga akadt, mindent az örök intéztek és a szakaszvezetők.

Minden reggel megkérdezték, van-e beteg a barakkban. Néha akadt egy-kettő, de általában nem volt baj. Annyi ember között mindig akadt beteg. Kórház is volt, de csak kezdetleges, néhány betegnek való hely. Így indult el az életünk abban a szomorú fogolytáborban. Elnyűtt ruhájú, sápadt arcú katonák. Némelyek naphosszat heverésztek, mások járkáltak erre-arra. A rendtartás és a tisztogatáson kívül nem volt semmiféle munka.

Állandóan meleg idő járt, de én félve gondoltam a télre, mert tudtam, hogy ezen a síkvidéken nagy a hideg, kemény tél fog lenni. Ruha dolgában pedig nagyon gyengén álltunk mindnyájan.

Összeültünk többször a jó árnyékban, és a barakk hűvösében beszélgettünk a hazai dolgokról. Természetesen az ismerősök összevevődtek, és jólesett elbeszélgetni erről-arról. Közben újra meg újra összejártam a táborn, hátha találnék máréfalvit, de senkit sem találtam. Volt alkalmam megszámolni a teljes létszámú barakkokat. Tizenhat barakkban voltak foglyok, ez nyolcezer embert jelentett. Azonkívül volt az őrző katonák lakása, néhány raktár, néhány konyha és pékség, s a többi barakk üres volt még akkor.

A szomszédos táborban gőzfürdő is volt, de ez egyenlő lett a semmivel, mert nem ilyen nagy tömegnek készítették. Hanem a lejtő mélyén egy nyugat-kelet irányban alig látható folyású patak volt, melyben fürödni és tisztálkodni, mosni kitűnően lehetett.

Egy nap parancsba jött, hogy az embereket foglalkoztatni kell, néhányszor ki is mentünk katonai testgyakorlatra, de aztán abbamaradt. A velünk szembe fekvő falucska határán búzatáblák voltak. Mennyit néztük, mikor a szél hajlogatta a kalásztengert! Addig néztük, míg egyszer, július utolsó napjaiban felzúgtak az aratógépek, és néhány nap alatt az egész határ le volt aratva.

Nagyon untuk magunkat, szerettünk volna bármit is dolgozni, különösen mezei munkát. Hányszor elbeszéltek az otthon most folyó munkálatokat. Vajon hogy tudják elvégezni, segít-e valaki a családoknak? A perzselő nyár teljesen kiegészítette a tábor helyén lévő csenevész, gyér füvet. Nem csoda, hiszen mióta itt vagyunk, egyetlen csepp eső sem lett. Hiába áhítoztunk az enyhet adó felhők felé, egy sem látszott. Csak forróság és hőség, még a szél is csak meleget hozott. Aztán eljött augusztus, nappal nagy meleg volt még, de az éjszakák kezdtek hűvösek lenni. Szomorúan néztem kopott katonaruhámra, mi lesz velem a télen, aztán a bakancsom is rossz volt már.

Lassan teltek napjaink, már kezdtünk beletörödni sorsunkba, mikor egy este azt mondták, hogy aki munkára akar menni, jelentkezék. Oh, milyen örömmel fogadtuk ezt a hírt, alig vártuk, hogy reggel legyen. Jelentkeztünk, talán ezeröttszáz ember, szinte mind magyarok iratkoztak fel. Hogy hová megyünk? Ki törődött azzal, csak el innen, mielőbb.

El innen az unalmas helyről, biztattuk egymást. A vérmesebbek még azt is mondták, hogy hazamegyünk, de ezt nem sokan hitték el.

Aztán 1915. augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napjának hajnalán elhagytuk a tockói szomorú fogolytábor, hogy többé sose lássuk viszont. Édes jó Istenem, segíts meg ezentúl is, amint eddig megoltalmaztál! Ámen.

4. *Munkába visznek*

Újra vonatra ültünk, még egyszer visszaneztünk a táborra, ahol három hónapig éltünk reményben és várakozásban. Aztán búcsút intettünk. Isten veletek ottmaradt fogolytársaink, mi most megyünk ismeretlen cél felé, ismeretlen életkörülmények közé!

Ezeröttszáz magyar szállt fel a vonatra. Elindultunk visszafelé azon az úton, amelyen jöttünk Szamara irányába. Volt öröm! Megyünk haza, fiúk, mondták összeölelkezve egymásnak, és felcsendült a dal minden kocsiban. Egyelőre csakugyan hazafelé mentünk, de másnap este Szamara állomáson megállott a hosszú szerelvény. Egy óra múlva jött a parancs, hogy le kell szállni.

A sötét városon keresztül jó hosszú gyaloglás után a Volga partjához értünk. Itt egy hosszú pallón át, az ott álló hatalmas hajóra vezettek. Alig tudtunk a fedélzeten elhelyezkedni, s alighogy az utolsó ember is felszállt, elindult a hajó, mégpedig a folyó mentén lefele. Ezt ugyan csak reggel tudtam pontosan megállapítani, mert éjjel koromsötét volt.

Az utazó ember kíváncsiságával haladtunk a Volgán, újabb és változatosabb helyeket láttunk. Kikötőket, uszályhajókat, vontatógőzösöket, és néhány északról jövő, hosszú tutajt is elhagytunk. Lassan ment a hajónk, tulajdonképpen teherhajó volt, s mi csak alkalmi utasok voltunk a ládák, zsákok és hordók között. Minden állomáson megállt, és a kínai teherhordó munkások némely szállítmányt kiraktak a hajóból, másokat pedig behordtak.

A kikötőknél kisebb piacok voltak, gyümölcs- és élelmiszerrel megpakva. Általában mindent olcsón adtak volna, de sajnos nekünk nem volt pénzünk. A fiúk azért vígan voltak, „hajón megyünk haza”, mondogatták, hiába magyaráztam, hogy a Volga a Kaspi-tóba ömlik, abból pedig nincs hajóút semerre. Végül aztán nem vitatkoztam tovább.

Másnap hajnalban megállott a hajónk. Lámpásos emberek jöttek mentek a fedélzeten, majd egyszer jött a parancs: „leszállni!”. Akkor

tűnt ki, hogy kelet felé van szerelve a palló. Tehát megyünk vissza a Volgán túlra. Hamar leszálltunk, és egy vasút mellett elindultunk a hajnali derengésben. Nem is mentünk messze: egy kis falucska mellett megállítottak, ott voltunk egész alkonyatig, vártuk a vonatot.

Már este lett, mikor felszálltunk a szerelvényre. Éjfél táján újra megállott és leszállítottak, Nikolajszkiban voltunk. Alig tudtak elhelyezni a sötétben, de végre mégis mindenki megtalálta a helyét. Korán reggel sorakozót vezényeltek. Névsorolvasás, megszámlálás után elvezettek a városba, ott egy tágas udvarra kísérték, majd odajöttek az urak és megkezdődött az elosztás. Jöttek az oroszok az igénylő lappal, s munkást kértek. Némelynek tíz ember kellett, másnak kevesebb. Volt köztük úriember is, de inkább szakállas, öreg muzsikok álltak sorban. Minden gondom az volt, hogy valahogy egy helyre adjanak Bogos Alberttel.

Végre aztán minden jól sikerült egy kis ügyességgel, délután két óra táján nekünk is gazdánk lett. Egy öregember vezetett el kettőnket az udvarról.

5. Munkában Tárásznál

Hála Istennek, sikerült együtt maradnunk, mondtuk Alberttel. Még a kapuból visszaintegettünk közelebbi ismerőseinknek, aztán az öreg muzsikkal elindultunk a város között. Valami jóleső érzés fogott el, mikor láttam a gazdánk jókedvű integetését, mert nem értettük a beszédét.

Egy kisebb vendéglő udvarára tértünk be. Egylovas kocsijával oda állott be. Egy nagy szürke ló álldogált a kocsi mellett. Enni adott, s aztán behívott a vendéglőbe. Nagyon éhesek voltunk, de azért csak keveset ettünk, váltig mondogatta, hogy együnk, mi azonban nem akartunk tovább enni.

Holmi bevásárlást intézve, befogta a szürkét a jellegzetes orosz módon, és az útra kiérve sebes trappban elindult a nagy erős ló. Megkérdeztem, milyen messze megyünk – már tudtam ennyit oroszul. Negyvenöt verszet⁵, mondta. Akkor ma nem érünk haza, gondoltam, noha láttam, hogy a szürke jól halad a sima földúton.

⁵ versz (tkp. verszt vagy verszta): orosz távolsági mértékegység a metrikus rendszer bevezetése előtt, orosz mérföld. 1 verszta = 1066,78 méter.

Az öreg aztán Albertet felültette a bakra, ő maga pedig hátraült mellém a kényelmes ülésbe. Albert néha, a lovas ember szokása szerint, lefogta a szürkét, de az öreg csak biztatta, hogy hajtson sebesen.

Az égen vékony felhők úszkáltak. Tikkadt meleg volt. Az út mellett kétfelől kopasz földek: a búza már asztagokban volt a faluk melletti szérűkön. Jó darabon haladtunk már, kíváncsian nézegettem erre-arra, de nemigen volt látnivaló. Nem tudtunk beszélgetni az öreggel, és ez kissé kényelmetlen volt, de tudtunk hallgatni. Hálát adtam az Istennek, hogy a táborból kiszabadított, és kértem, hogy segítsen meg új helyemen is. Aztán megfogadtam, hogy dolgozni fogok lelkiismeretesen, úgy, ahogy édesapámtól tanultam. Igyekezni fogok kiérdemelni a jó bánásmódot az új gazdámtól.

A szürke jól haladt, mikor a nap lement, már otthon voltunk. Egy új lakás udvarára tértünk be. Gazdánk kifogta a szürkét, minket pedig beküldött a szobába. Egy mosolygó képű, szőke öregasszony asztalhoz ültetett, aztán bement a kis konyhába, és egy nagy fehér kenyérral tért vissza, amit az asztalra téve intett, hogy együnk. Hogy könnyebb legyen, levágott két nagy darabot, s elénk tette. Az áldott kenyér – a szemem könnybe lábadt, mikor megízleltem. Oh, milyen éhes voltam, talán egyedül megettem volna a nagy, zsemle formájú kenyeret, de gondoltam, most már jó helyt vagyunk, lesz alkalmam itt jóllakni.

A jóságos arcú mama eléggé biztatott, de mi már mentünk kifelé a szobából. Gazdánk hátravezetett a szérűjére, amely jókora, egyvékás területű, négyszög alakú kert volt, tele asztaggal és egy szalmás fedelű csúrral. Nyomtatták a búzát, éppen végeztek, mert már este lett. Csodálkoztunk Alberttel az eddig soha nem látott csépelési módszeren, pedig a sík vidéken, minden helyen ez a szokás. Lóval tapostatni ki a búzát, már olvastam nemegyszer erről, és most saját szememmel láttam.

Mikor eléjöttünk megint a lakáshoz, kezünkbe adták a civil ruhát, és az orosz szolga elvezetett a gőzfürdőbe. Itt ugyanis minden háznál gőzfürdő van. Fürdés után megvacsoráztunk. Kellemes lámpafény mellett egy nagy teafőző szamovár állt az asztalon, sok-sok ennivaló, kis sütemény, de főként egy nagy, zsemle formájú fehér kenyér. Finom porcelán teáscsészek, amelyekbe az asszony engedte a teát és rakta szét az asztalon.

Mikor ezeket megláttam, önkéntelenül imára nyíltak ajkaim, hogy a Jóisten milyen helyre vezetett. Édes Jóistenem – mondtam magamban –, átvezettél engem ennyi veszélyen keresztül, fogadd hálaimamat

ezért a sok jóért! Hogy engem, itt a messzi idegenben ez a család magához fogadott és a saját asztaluknál adott helyet! S újra megfogadtam, hogy hűséges munkásuk leszek.

Mikor felálltunk az asztaltól, mint előbb, úgy a végén is keresztet vetettem. Ők is mindnyájan, természetesen, de orosz módra. Még mindig éhes voltam, de már nem törődtem vele, holnap is nap van, holnap is eszünk – gondoltam.

Nyár volt, kint vetettek ágyat, a kellemes fürdő után nagyon jól aludtam. Másnap reggel megkezdődött a munka.

Aznap megismerkedtem gazdám családjával. Az ő neve: Tarasz Karpovics Szlavnov. Három fia s két leánya volt. A legnagyobb fia, Alekszej, külön lakott, de be volt vonulva katonának. Pável, a középső, a harctéren később német fogságba esett. Iván, a legkisebb, szintén harctéren volt. Alekszejnek a felesége s egy 18 éves fia maradt itthon. Az ő munkájukat is a gazdám intézte. Pávelnek a felesége egy kisfiúval és Iván felesége négy gyermekkel a gazdám házánál lakott. A két leány pedig férjhez volt menve, nem messze a szülői hontól. Tehát a gazdám és felesége, a két menyé és öt unokája lakott együtt. Aztán voltunk mi hárman: az orosz és két magyar, ezzel összesen tizenketten voltunk az asztalnál.

Hosszúra nyúlna ez a fejezet, ha mindent aprólékosan le akarnék írni. Majd külön mindenről készítek ismertető jegyzetet. Itt most csak vázlatosan írom meg a Tárásznál való munkám kezdetét és folytatását.

Mikor odaértünk, javában folyt a nyomtatás. Kicséptük a búzát, árpát, rozst és zabot. Fő termény a búza volt, a többi csak az állatok takarmányozására szolgált. Tíz holdon napraforgó termett, learattuk és kicséptük. Cséplés végeztével mentünk szántani. Itt ősszel feltétlen szántani kell, mert csak úgy lesz termés. A téli csapadékot elraktározza a föld, és tavasszal csak vetni kell.

Nagyon száraz az éghajlat, kevés eső hull a vetésekre. Szántás után minden külső munka megszűnt. Jött a tél, már csak az állatok gondozásával foglalkoztunk. Gazdámnak öt munkáslova volt, azonkívül egy mén, továbbá egy-két csikó volt az udvaron. Volt még négy tehene, borjakkal, és húsz darab juh. Fedett szín alatt kötetlen voltak, csupán a ménnek jutott egy kis külön istállócska. Huszonhét és fél deszatin⁶

6 deszatin (tkp. gyeszjatyina): orosz területmérték, 1 gyeszjatyina = 10 925 négyzetméter.

szántója egy darabon feküdt az Arlovka felé vivő úton, a falutól keletre, három versznyi távolságra. Azonkívül a közös legelőre is csaphatott állatokat.

A tél beálltával Albert barátomat egy rokonának adta át. Nagyon jó emberek voltak azok is, nem messze tőlünk. Minden szombaton pontosan fürödtünk az egyszerű gőzfürdőben. Általában nagyon jól éreztük magunkat Alberttel. Sokszor hálát adtunk az Istennek, hogy a táborból ide vezérelt minket. A faluban még néhány hadifogollyal találkoztunk és összebarátkoztunk velük.

Eltelt az első tél, jött a tavaszi munka. Az ősszel megszántott földet elboronáltuk és vetőgéppel bevetettük. Vetés után megcsináltuk a tüzelőanyagul szolgáló istállótrágyát, aztán megkapáltuk a napraforgót, és vártuk a búza érését.

Három hónaponként be kellett vigyen a gazdám a parancsnoksághoz, és akkor fizette le értem a havi hat rubelt, melyből én havi három rubelt kaptam. Oda kellett visszaadni a foglyot, ha nem volt szükség rá, és onnan lehetett hozni új munkásokat.

Alberthez sokszor elmentem, az ő gazdája egy mosolygós képű, kerek arcú öreg muzsik volt. Igazi orosz típus, mintha egyenesen Gogol valamelyik regényéből lépett volna elő. A gazdám kisebbik fia, Iván, az ő leányát vette feleségül, innen származott a rokonság.

Amint elhelyezkedtünk, azonnal új címet írtunk haza: *Roszija, Szamara Gubernija, Nikolajszki Ujerd Lipovka voleszt szella Levinka Tárász Karpovics Szlavnov polocsut Kovács Dénesu vojenno plennomu*. Reméltük, hogy az új címre már kapunk levelet hazulról.

Eljött az első aratás, aztán a cséplés, következőleg az őszi szántás és a rozsvetés. Búzát csak tavasszal vetnek. Úgy mondták, hogy az őszi búza ki szokott fagyni. Aztán újra tél lett, már a második évet megkezdtük, de még levél nem jött hazulról. A második tél orosz földön. Otthon olvastam az orosz télről, de sokkal keményebbnek bizonyult, mint ahogy elképzeltem. De a jó meleg ruhában egyáltalán nem fáztunk.

Eljött 1917 újév napja. Még mindig dúlt a háború. Januárban kaptam az első levelet hazulról, illetve Tápióságról. A háború elérte a mi kis falunkat is. Idegenből írtak nekem. Vigasztalásul odaírták, hogy a levelet azért címezzem ezentúl is Máréfalvára.

Felesleges újra meg újra leírnom, hogy mit dolgoztunk. Végeztük a soron levő mezei munkákat, télen pedig a jó meleg szobában elbeszélgettünk. Így telt el az 1917-es év, felvirradtunk az 1918. év első napjára. Összejöttünk a községben lévő hadifoglyok és megünnepeltük újév napját. Abban a biztos reményben voltunk, hogy a következőt már otthon töltjük szülőföldünkön.

Összetorlódtak emlékeim, annyi sok írivaló van arról a népről és arról a helyről, ahol a szörnyű világháború vérzivatarra alatt meghúztam magam. A Jóistennek gondja volt rám és az ott dolgozó barátaimra. Nagyon hosszúra nyúlta ez a fejezet, amint fennebb írtam, erről külön fogok írni, minden dolgaikról külön-külön és részletesen, hiszen olyan jólesik visszaemlékezni arra a jólelkű családra és a békés orosz falusi népre.

Békehírek jöttek, már láttunk több szabadságolt katonát, akik mind békéről beszélgettek. A nagy változás is csak siettette a háború végét.

1918 tavaszán még egyszer elvetettük a búzát és elvégeztünk minden munkát, de már nem voltunk nyugton; szerettünk volna hazamenni. Aztán megérett a gabona, le is arattuk, talán két nap hordtuk, mikor augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján elindulhattunk hazafelé.

Húsz magyar egy csapatban, akik a rég elhagyott otthonukra és szeretteikre gondoltak.

6. Hazafelé

Az örökös reménykedésben eltöltött három év után elhagytam a Tárász családot. Megköszöntem irántam való szeretetüket és jószágukat, örökre elbúcsúztam tőlük. Öröm töltötte el a szívemet, hiszen hazafelé indulok, s mégis könnyes lett a szemem, mikor utoljára kezet fogva szembenéztem velük. Hiába, nagyon jók voltak irántam mindannyian. A nagymama csendesen sírdogált, és a gazdám is el volt érzékenyülve.

Nagyon szépen akartam elbúcsúzni, de nem sikerült, csak azt hajtogattam, hogy köszönöm nektek, köszönöm nektek, aztán hogy eltakarjam könnyeimet, hirtelen társaimhoz csatlakozva elindultam, és kifordulva a szomszéd ház sarkánál a főútra, megindultunk a szélmal-mok irányába, Szilérnyika felé. Még visszanéztem a házra, ahol annyi boldog napot töltöttem, majd később a falura, melyet nem látok viszont többé soha. A falu körül kolompáló szélmal-mok mintha búcsút integettek volna nekem. Mintha mondták volna: Isten veled! Isten veled!

Öröm, bizakodás, reménykedés volt bennem és én mégis szomorú voltam. Hiszen onnan jöttem el, ahol a világháború szörnyű idejét olyan gondtalanul átéltem.

Másnap délkor Szilérnyikot elhagyva, Nikolajszkiban voltunk. Itt jelentkeztünk a hadifogoly-gyűjtőtáborban, és egy félig telt barakkban elhelyezkedtünk. Érdeklődtünk a továbbjutás iránt, de nem ígértek semmit. Nehéz a szállítás, nincs vonat, mondták.

Sok fogoly volt a táborban, némelyek már hónapok óta várták az elszállítást minden eredmény nélkül. Augusztus második felében voltunk, az éjszakák kezdtek hűvösek lenni. Gondolkodni kezdtünk: hogy megyünk haza, mi lesz, ha itt talál a tél? Aztán két nap múlva felszedtük a sátorfát, ahogy mondani szokták, és elindultunk nyugat felé gyalogosan. Tervünk az volt, hogy Szaratovba, a Volga parti nagyvárosba megyünk, hátha onnan könnyebb lesz a továbbjutás. Kétnapi gyaloglás után mást terveztünk, mert a Szaratovból jött hírek szerint ott is rengeteg fogoly várja a továbbszállítást. Ezért elindultunk Volszk felé, mely a Volga nyugati partján fekszik.

A füzesek között kanyargó keskeny kocsiúton jó sokáig gyalogoltunk már, amikor egyszer csak előttünk volt a hatalmas Volga folyó. Már az úton gondolkoztam, hogy lesz-e híd rajta, de mikor odaértünk, megnyugodtam. Ott volt a révész a csónakkal. Gyorsan kifizettük a viteldíjat és beleültünk a keskeny lélekvesztőbe. Négyen voltunk: Bogos Albert, a sófalvi pajtásom Král Sándor, egy ilyésmezei idősebb ember – a nevét már nem tudom – és én. Gyenge szél fújdogált, de mégis hullámozott a széles víz. Néztem, hogy csak alig tenyérnyi széles rész látszik, úgy lenyomta az öt ember. Alig vártam, hogy partot érjünk.

A Volga innenső, azaz nyugati partja mentén egy nem magas, hosszú hegység húzódik észak-déli irányban, közvetlen a víz mellett. Ennek a hegynek az oldalába volt ragasztva a város. A kocsitakon csak szerpentinszerűen lehetett közlekedni. A gyalogutak egyenesen fölfelé, lépcsősen voltak megépítve.

A kisvárosban levő fogolytáborban jelentkeztünk. Ígérték, hogy pár nap múlva elszállítanak Szaratovba. Megköszöntük, de másnap hajnalban újra útra keltünk. Mikor kiértünk a hegy tetejére, már világos volt. Visszanéztünk keletre, a Volgán túl elterülő, gazdag, orosz rónára, amely nekünk három éven át hófehér kenyeret termelt. Itt-ott látszott egy-egy orosz falu a messze távolban, s a sötétlő füzesek mellett a nagy

folyó vize tükröződött a kelő nap sugaraiban. Isten veled, orosz róna! Isten veled, Volga! Mi többé soha nem látunk meg titeket. Minket szólít a nyugaton fekvő szülőföldünk, az édes otthon.

A hegy innenső oldalán leereszkedve kisebb és gyéren fekvő falucskákkal találkoztunk. Jókedvűen gyalogoltunk az ösvényeken. A parasztok búzáat hordtak, néhány helyen csépeltek. Mi pedig csak mentünk-mentünk, mindig nyugat felé. Az útirányt itt-ott megkérdeztük, de a nap mutatta biztosan, merre kell mennünk, nem tévedhettünk el. Élelmet rendesen tudtunk szerezni a falusi lakóktól.

Vajon meddig gyalogolhatunk, és mikor érünk haza? Ez a kérdés nyomasztóan hatott mindnyájunkra, mert tudtuk, hogy Oroszország roppant nagy terület. Vonaton is sokáig jöttünk, hát akkor mikor érünk haza gyalog?

Egy napon aztán fordulóponthoz ért a dolgunk. Egy város melletti állomáson fogolyszállító vonatot találtunk. Azonnal jelentkeztünk a transzport-parancsnokságnál, ahol hosszas huzavona után megengedték, hogy mi is felülhessünk a hátulsó kocsiba. Amolyan pótkocsi volt az, s kényelmes helyet találtunk rajta. Még néhányan heverésztek a deszkákon, amikor mi odaértünk.

Oh, milyen boldogan feküdtem végig a kemény deszkán! Három éve még vonatot sem láttam, s most, ahogy elhozott ide, úgy visz is haza. Egyszerre elmúlt a nyomasztó érzés, mert most már tudtam, hogy hazaérünk.

Csupán az volt a baj, hogy én reggel óta beteg voltam. Az elmúlt éjszaka nagyon megfáztam és erős fejfájással ébredtem. Társaim is nagyon fáradtak voltak és nyomban elaludtak a deszkákon. A szerelvény még sokáig állt az állomáson, de aztán végre mégis elindult. Nagyon beteg voltam, úgyhogy Albert a legközelebbi állomáson orvos után tudakozódott. Elvezetett a rendelőhöz, s miután az orvos megvizsgált és orvosságot adott be, felvezettek a betegkocsiba. Egy hosszú, kényelmes, függőágyas Pulmann-kocsiban⁷ helyeztek el. Azon nyomban elaludtam. Mikor megébredtem, hosszú tanakodás után jöttem rá, hogy hol vagyok, s a vonat éppen akkor állott. Aztán mikor megindult, örömhullám öntött el, hiszen vonaton vagyok. Amint kihaladt a

7 pullmankocsi: az amerikai feltalálóról, George Pullmanról elnevezett vasúti hálókocsi

váltókon, s nekiindult a sima pályának, boldogan hallgattam a vonatkerekek vidám kattogását. Újra elaludtam, most már nyugodtan, már nem fáj a fejem, éreztem, hogy nincs nagy baj. Nem tudtam, hogy hány nap telt el, az idő kiesett az emlékezetemből. Csak arra emlékszem, hogy egy éjjel harsány kiáltás hallatszott az álló vonat mellett.

- Betegek, sorakozó a jobb oldalon! Leszállni azonnal! - hangzott el. Leszálltunk, talán harmincan lehettünk az ezerötszáz főnyi transzportból. Én a bal szárnyára álltam a sornak. Közben megtudtam, hogy Tambovban vagyunk. A hatalmas állomással szemben látszott a villanyfényes nagyváros. Voltak könnyebb és súlyosabb betegek. Az orvos a jobb szárnyon kezdte a kérdezést:

- Tud menni? - kérdezte a legelsőtől.
- Igen - volt a felelet.
- Álljon oda! - mutatott a parancsnok egy közeli helyre.

Tovább kérdezte a következőt:

- Tud menni?
- Nem - felelt a kérdezett.
- Maradjon itt, elviszik kocsin.

Így osztotta el a csapatot az orvos és a transzport vezetője. Izgatottan vártam, mi lesz velem, ha hozzám jönnek. Néhány perc múlva tőlem is kérdezte:

- Tud menni?
- Igen - szóltam -, én már nem vagyok beteg, szeretnék tovább menni a csapattal.
- Semmi beszéd - mondta komolyan -, álljon be a sorba, és aztán mennek a kórházba.

A parancsnok mellett állott egy fehér bóbitás ápolónővér is, hozzá fordultam oroszul:

- Kedves nővér, én már egészen jól érzem magam, engedjenek el, úgy szeretnék hazamenni.

A jóságos arcú ápoló mosolyogva fordult a parancsnokhoz:

- Engedje haza, uram, hiszen látja mennyire vágyik a szabadság után.
- Na, menjen vissza a többiekhez, de nehogy még egyszer beteg legyen!

Oh, milyen boldogan szaladtam Albert felé, aki távolról izgatottan nézte, hogy vajon mi lesz velem. Minden betegségem elmúlt egyszerre,

s örömmel szálltam fel a pótkocsira az egészségesek közé, ahol Albert fenntartotta a helyemet. Abban az órában senki sem volt nálam boldogabb a csapatban.

Mikor a vonat újra megindult, a nyitott ajtón bevilágítottak a lámpák, és egyenként maradtak el a kocsi mellett. Elnéztem a város felé, mely szinte elnyelt engem. Még egy ideig láttam az elhalványuló villany fényét, aztán hirtelen eltűnt egy kanyarnál, hogy többé sohase lássam Tambovot.

A szerelvény belefúrta magát a sötét éjszakába, és újra boldogan hallgattam a kerekek hol lassú, hol gyors kattogását, mintha mondták volna: Haza, haza... Aztán tiszta szívvel hálát adtam az Istennek, hogy eddig olyan jól megsegített, és kértem, ne hagyjon el ezután sem, a még hátralevő utunkon.

Ahogy jöttünk hazafelé, a már egyszer látott városok állomásain át, úgy nőtt-erősödött a remény, hogy valahára mégiscsak hazaérünk. Két nap múlva Kurszkban voltunk, itt a szerelvényt holtvágányra tolták, és itt álltunk hat napig. Már azt hittük, hogy itt ér a tél, de aztán egy alkonyatkor újra elindultunk délnyugat felé. Másnap éjjel vonatunk megállt a nyílt pályán, és kevés idő múlva leszállást vezényeltek. Szakadó esőben indultunk a vasúton tovább. A vonat ott maradt, mi pedig világodatkor a német megszállási vonalon átjöttünk. Az őrség tovább vezetett, és nagy térségen készített, szögesdróttal körülvett táborban helyezett el. A tábor szabad ég alatt volt, és megfigyelés céljából szerelték fel.

Egy hétig voltunk ott, már nem tudom a helység nevét, aztán egy délután újra beszálltunk, most már a mi vonatunkra. Már itthon éreztük magunkat, pedig még nagyon messze voltunk a falunktól. Nemsokára Kiebben állt a szerelvény, majd két nap múlva Ternopilben álltunk meg.

Itt leszálltunk, és kétnapi vizsgálat, kihallgatás, lajstromozás után újra továbbutaztunk. Már azt hittük, hogy pár nap múlva hazaérünk, de nem úgy történt.

Lembergben vonatunk egy szárnyvonalra lett irányítva, s talán négyórás út után egy kis lengyel falu állomásán állott meg. Itt tudtuk meg, hogy megfigyelés végett itt kell maradnunk egy kis táborban. Egy sörgyár elhagyott raktárépületét alakították lakóhellyé, ahol emeletes fekvőhelyeken kapott helyet a csapat minden tagja.

Három hétig voltunk itt, aztán elindult a szerelvény a Kárpátok felé. Zamość, Stary Zamość után vonatunk felkapaszkodott a Kárpátok hágóján Siankira, amely az osztrák galíciai vasút és a Magyar Államvasutak mozdonycserélő állomása. Déltől alkonyatig vártunk, közben láttuk a háború nyomait. Elhagyott lövészárkok, összekuszált szögesdrótkerítések húzódtak az állomástól jobbra és balra. Hol lehetnek azok a katonák, akik itt szembenéztek a halállal? Szomorúság fogott el, amikor erre gondoltam. Katonasírokat is láttam, amelyeknek lakóit már hiába várja haza az édesanya, feleség, gyermek és a családfenntartó öreg édesapa, nincs ki levegye a válláról az élet nehézségeit.

Aztán megjött a MÁV-mozdony, az első fecske Magyarországról. Boldogan ültünk vissza kocsinkba, és örömmel hallgattuk a vonat kattogását. Aztán este lett, felhős idő lévén, vaksötét, de az október végi éjszakában a szerelvény biztosan haladt lefele a Kárpátok innenső lejtőjén. Nem láttunk semmit a merész kanyarokból, hidakból és alagutakból, csak a fékek szünet nélküli csikorgása hallatszott. Addig hallgattam, míg egyszer elnyomott az álom. Mikor megébredtem, állt a vonat és valaki a kocsik mellett harsányan kiáltotta:

- Fenyvesvölgy! Fenyvesvölgy!

- Hála legyen az Istennek, Magyarországra értünk - mondtuk meghatódva -, ez már a mi hazánk. Innen már nincs messze a szülőföldünk!

Délkor már Debrecenbe értünk, s másnap délben a kolozsvári állomásról sóvárgó szemekkel néztünk a kincses város belseje felé, természetesen hiába, mert nekünk tovább kellett menni. Estére Nagyszébenbe értünk, itt a tüzlaktanyába szállásoltak. Két nap voltunk ott, kihallgatták az altiszteket, ki hol és hogyan esett fogságba, majd feljegyezték a nevünket és a harmadik napon Szászvárosba indultunk. Ott volt a 82-es ezred kádere, ahol újra nyilvántartásba vettek, mert a háborúnak nem volt még vége, és a hazatérő hadifoglyokat nem elengedték, hanem szabadságolták. Természetesen azokat, akik egészségesek voltak.

Már akkor felbomlott a rend, s ment mindenki a maga útján. Amikor mi odaértünk, még nem volt semmi változás, de másnap, október 21-én minden összeomlott. Mi is Alberttel hazafelé, Szászvárosról Tövisre jöttünk, ahol már látszott a törvényen kívüli állapot. Itt voltunk hajnaltól tíz óráig, s akkor az Arad felől jövő vonatra felültünk.

Óriási tolongás volt. Részeg, duhaj katonák énekeltek. Alig vártuk, hogy leszálljunk Héjjasfalván. Megvártuk a négy éve nem látott székelyudvarhelyi vonatot, itt semmi sem látszott a zűrzavarból. Amikor leszálltunk az udvarhelyi állomáson, már otthon éreztük magunkat.

Milyen örömmel igyekeztünk hazafelé! Alberttől az utcájukban elbúcsúzza, egyedül mentem hazafelé. Mikor a templom előtt elhaladtam, szívemből adtam hálát az Istennek, hiszen már itthon vagyok! Aztán, aztán...

7. A viszontlátás örömei

*„S a kis szobába toppanék...
Röpült felém anyám...
S én csüggttem ajkán... szótlantul...
Mint a gyümölcs a fán.”*

Nem tudom, mit érzett a költő, amikor ezen örökszép sorokat írta, de szóról szóra így történt az én találkozásom édesanyámmal és a testvéreimmel. Nem tudtam szólni semmit, csak sírtam, amint nyakamba kapaszkodtak rég nem látott szeretteim. Oh, mennyire vágytam erre a találkozásra! Hányszor magam elé képzeltem kedves arcukat, és most nem tudok egyebet tenni, csak sírni.

Aztán jó későre letöröltük könnyeinket és megindult a kérdezősködés, s én alig győztem felelni. Valahol olvastam, hogy az emberi nyelv nem elég gazdag az érzelmek kifejezésére. Abban az órában én is tapasztaltam, hiszen csordultig tele voltam örömmel és boldogsággal, amikor rájuk néztem.

Édesanyám, az özvegyisorban megacélosodott, életerős asszony örömtől sugárzó arccal vizsgálta négy év óta nem látott fiát. Margit testvérem már nagy leánnyá fejlődött, és Juliska is már majdnem tizenöt éves volt. Jó sokáig elbeszélgettünk, s még annyi minden mondanivalónk elmaradt, de tudtuk, hogy lesz alkalom, hiszen már itthon leszek ezután. Nem sok idő múlva csendesség borult a boldogan alvó kis családra, hogy másnap újult erővel lássunk munkához. Édesanyám annyi idő után először érezte, hogy nincs egyedül, már férfi van a háznál. Itthon van a fia.

8. *Életük a háború alatt*

Néhány sorral megemlékezem az édesanyám és testvéreim háborús életéről, amit később a hosszú téli estéken elbeszéltek.

Mikor bevonultam, már mindenféle mezei munka el volt végezve, de közeledett a tél, minden igyekezetük a tűzifa beszerzése lett. Két ökörszékérrel maradtak ők is, mint más hasonló sorsban lévők, mindennap mentek az erdőbe. Szerencsére jó száraz idő járt azon az őszön. Még akkor néhányszor találkoztunk, de aztán 1915 újév napján elindultunk a harctérre, s attól kezdve csak levelek útján tudtunk egymásról.

Az első háborús telet minden baj nélkül töltötték. Tavasszal aztán Dénes bátyám és Anti bátyám segítségével a szántást sikerült elvégezni. A nyári munkák is, bár nehezen, de elvégződtek. Nagy szomorúságot okozott az, hogy egy ideig nem tudtak rólam semmit, s már elveszettnek hittek. Nagyon későre kapták meg a fogságból írt leveletem.

A háború pedig csak folyt tovább, mind jobban megnehezítve az itthon maradtak életét. A második háborús tél után újra elvégezték a szükséges mezei munkákat, a még itthon levő nagybátyám segítségével. Aztán nagy szomorúság érte a családot, hirtelen meghalt Andris öcsém. Szegény édesanyámnak annyi baj, nyomorúság után még ezt is el kellett szenvednie. Mind többen és többen vonultak be a férfiak közül, s ezzel mind nehezebb lett az itthoni élet. Már szinte csak asszony és öregember volt a mezőn, s nagyobbacska fiúk és leányok.

Aztán 1916-ban a háború elérte a mi kis falunkat is. Menekülni kellett, itthagyni mindent, amit oly féltő gonddal szereztek. Szerencsére az állam segítségére volt a menekülőknél. A nagy marhákat beszedte és kifizette az értéküket. Minden menekülőnek kijelölte a tartózkodási helyet.

Édesanyámék Tápióságon, Pest megyében voltak, elég rendes körülmények között. 1917. januárban jöttek haza. Itthon szerencsére nem volt nagy pusztulás. A menekülés előtt betakarított búzájuk megmaradt a csűrben, s így nem fenyegette kenyérgond a családot. A kormány által adott pénzből édesanyám újra marhákat vásárolt és visszaállította a szétbomlott gazdaságot.

A háború csak folyt tovább, eltelt 1917 és megjött 1918. Már mindenki a békét várta, már csak alig-alig tudtak élni az itthoniak a

nagy munkaerő hiánya miatt. Nagybátyáim, akiket idős koruk miatt nem hívtak be, nagy segítségére voltak édesanyámnak. 1918 nyarán már sokat beszéltek a békéről, az újságok is mind a békéről írtak, de nem tudta senki, hogy mikor jön el. Még elvégezték rendesen a nyári munkát, be is takarodtak, eltelt október, és november 1-én este betoppant az annyira várt fiú. Ezelőtt négy évvel kétfelé szakadott életünk újra összefonódott. Együtt adtunk hálát a Mindenhatónak, aki épen, egészségesen visszavezérelt a szülői házba.

9. Újra itthon vagyok

Hazaérkezésem után felkerestem nagybátyáimat, megköszönve szerető jóságukat édesanyám iránt. Találkoztam jóbarátaimmal és ismerőseimmel. Csodálkoztam a falu megváltozott arculatán, és lassan újra beilleszkedtem a közösség életébe.

Vasárnap elmentem a rég nem látott templomba, s könnyes szemmel adtam hálát az Istennek, hogy még visszajöhöttem a messze idegenből, és imádkozhatom az ő hajlékában.

Elkezdődött az itthoni munka. Édesanyám gondosságából és szorgalmából két jármos tinó és egy kis borjas tehén volt a pajtában. Nagyon megörültem, mert úgy gondoltam, hogy nem találok itthon marhafélét, hiszen elmenekültek, s minden elveszett.

Hála Istennek, ott kezdhettem a munkát, ahol félbehagytam. Őszi idő volt, közeledett a tél, mindennap az erdőbe mentem. Tűzifa kellett, de főképpen élelem, mert gyenge termés volt azon a nyáron. Szorgalmas és kitartó munkával mindent rendbehoztam. Szegény, fáradt édesanyám válláról levettem a férfimunka gondját. Lassan, csendesesen rendbejöttünk. Az élet folyton továbbhalad, s nekünk nem szabad lemaradnunk. Elhatároztam, hogy megnősülök.

1919. február 24-én, Szent Mátyás napján köttem össze sorsomat a feleségemmel, s ezzel a ténnyel egy új élet kezdődött, a történések egymáshoz fűződő szakadatlan láncolatában.

Ennek megírását az utódaimra bízom.